

Μάθημα 9ο: Εκκλησιολογία

Το μυστήριο της Εκκλησίας

ΣΤΑΥΡΟΥ ΓΙΑΓΚΑΖΟΓΛΟΥ
ΕΠΙΚ. ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΔΟΓΜΑΤΙΚΗΣ

«Εἰς μίαν, ἁγίαν, καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν. Ὁμολογῶ ἓν βάπτισμα εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν»: Το μυστήριο της Εκκλησίας

Ἡ Θεία Ευχαριστία ως το καθολικό μυστήριο της Εκκλησίας

- 1. Ἡ μυστηριακή υπόσταση της Εκκλησίας**
  - 1.1. Ἡ Εκκλησία ως Σῶμα Χριστοῦ «σημαίνεται ἐν τοῖς μυστηρίοις» (Νικόλαος Καβάσιλας)
  - 1.2. Ἐνότητα καὶ κοινωνία
  - 1.3. Εκκλησία, Ευχαριστία καὶ Βασιλεία
- 2. Ἡ μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας**
  - 2.1. Βάπτισμα, Χρίσμα καὶ Θεία Ευχαριστία
  - 2.2. Ἡ μυστηριακή καὶ ασκητική ζωή των πιστῶν
  - 2.3. «Ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς» (1ω 6, 51): Πρόσληψη καὶ μεταμόρφωση του κόσμου καὶ της ζωῆς

Ἡ μυστηριακή υπόσταση της Εκκλησίας

Ἡ Εκκλησία ως Σῶμα Χριστοῦ «σημαίνεται ἐν τοῖς μυστηρίοις» (Νικόλαος Καβάσιλας)

Περιγράψαμε στα προηγούμενα το γεγονός της Εκκλησίας ως κοινότητας που ζει καὶ αναπτύσσεται στην εσχατολογική προοπτική της Βασιλείας. Ἡ Εκκλησία ἀντλεί την ταυτότητά της μέσα στην ιστορία ὄχι ἀπὸ αὐτὸ που εἶναι τώρα ἀλλὰ ἀπὸ αὐτὸ που θα εἶναι, ὅταν στα ἔσχατα θα μεταμορφωθεῖ πλήρως σε Βασιλεία. Καθ' ὁδόν, προλαμβάνει καὶ ἤδη μετέχει στην κοινωνία των ἐσχάτων. Το εἶναι της Εκκλησίας προσδιορίζεται ἀποφασιστικά ἀπὸ τὴν διαλεκτική σχέση ιστορίας καὶ ἐσχάτων. Ἡ παράδοξη υπόστασή της ἀποκαλύπτεται *μυστηριακή* κατεξοχήν, ἀφοῦ ἡ Εκκλησία ως τὸ μυστήριο του Σώματος του Χριστοῦ συγκροτεῖται καὶ ὑπάρχει μέσα ἀπὸ τὴν συνύφανση της εσχατολογικῆς πραγματικότητας με τὴν ιστορία. Ἡ εσχατολογική αὐτή προσέγγιση καθιστᾷ ἐπιπλέον ἀδύνατο κάθε ἐννοιολογικὸ ὀρισμὸ του μυστηρίου της Εκκλησίας.

Ἡ Εκκλησία πραγματώνεται κάθε φορά στα μυστήριά της που φανερώνουν τὴν ζωή της ως ἔκφραση της εσχατολογικῆς ἀλήθειας των ὄντων. Εἶναι μια κοινότητα μυστηριακή καὶ ὄχι ἓνα θρησκευτικὸ καθίδρυμα οργανωμένης χάρις, ἰδεολογικῆς πίστεως καὶ ἠθικῆς πειθαρχίας. Στην Ὁρθόδοξη Παράδοση τα μυστήρια δὲν εἶναι ἓνα ἀυτόνομο κεφάλαιο της ἐκκλησιολογίας, ἀλλὰ ἡ ζωτικὴ ἀφετηρία καὶ ἡ ἀπαρχή της. Τοῦτο εἶναι ἀδιανόητο γιὰ τὴν σχολαστικὴν θεολογία που ἐκλαμβάνει τα μυστήρια ως προϊόντα ἐνός προϋπάρχοντος ἱεροκρατικῆς μηχανισμοῦ. Προηγείται, δηλαδή, ἡ Εκκλησία ως δεδομένη ἱστορικὴ πραγματικότητα που κατέχει καὶ μεταδίδει τὴν ἀόρατη θεία χάρι με τὴν θεοσυστάτες τελετές που νοοῦνται ως αὐτοτελή καὶ ἀνεξάρτητα μέσα. Ἡ ὀρθόδοξη ἀντίληψη ως μυστήριο δὲν ἐννοεῖ σαφῶς μίαν ὑπερφυσικὴν ἢ μαγικὴν πράξη, ἀλλὰ τὴν ἐνεργειακὴ παρουσία καὶ δράση του Τριαδικῆς Θεοῦ στην κτίση καὶ στην ἱστορία. Μυστηριακή εἶναι ἐξαρχῆς ἀπὸ τὴν δημιουργία, ἡ σχέση του ἁκτιστοῦ Θεοῦ καὶ του κτιστοῦ κόσμου, που ἀνακεφαλαιώνεται στο μυστήριο της Εκκλησίας ως του Σώματος του Χριστοῦ. Τα μυστήρια της Εκκλησίας ἀποτελοῦν

φανερώσεις και λειτουργίες αυτού του Σώματος, κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να εξεικονίζουν και να προλαμβάνουν την αλήθεια και ζωή της Βασιλείας.

Και εδώ ακριβώς προκύπτει ένα καίριο πρόβλημα που κληρονόμησε η νεότερη ορθόδοξη θεολογία από την επίδραση της δυτικής σχολαστικής. Ποια είναι αυτά τα μυστήρια και πως εικονίζουν τα έσχατα της Βασιλείας; Η σχολαστική θεολογία κατάτμησε από τον 13ο αιώνα τα μυστήρια της Εκκλησίας σε επτά ανεξάρτητες και μεμονωμένες τελετές. Προέβη μάλιστα στη διάκριση υποχρεωτικών και προαιρετικών μυστηρίων, τονίζοντας την ατομική και ηθική τους διάσταση. Η αρχαία Εκκλησία και η Ορθόδοξη Παράδοση δεν γνώρισε τη συμβατική αυτή αρίθμηση και ουδέποτε την περιόρισε σε ένα κλειστό αριθμό. Ως τον 14ο αιώνα τα μυστήρια της Εκκλησίας είναι κυρίως το βάπτισμα, το χρίσμα και η Θεία Ευχαριστία σε μια ενιαία και αδιάσπαστη λειτουργική ενότητα και μεταξύ των άλλων γνωστών ως μυστήρια θεωρούνται ακόμη το μνημόσυνο των κεκοιμημένων και η μοναχική κουρά (Διονύσιος Αρεοπαγίτης, Θεόδωρος Στουδίτης). Το πρόβλημα περιπλέκεται επιπλέον, όταν οι ορθόδοξοι δογματολόγοι που μέμφονται τον κλειστό αριθμό επτά, συναριθμούν και άλλα μυστήρια αυξάνοντας απλώς τον αριθμό τους. Σαφώς και το Σώμα της Εκκλησίας δεν κατέχει επτά μόνο μυστηριακές εκφάνσεις. Πάμπολλες λειτουργίες που εκφαίνουν χαρισματικά τη ζωή του εκκλησιαστικού σώματος ενέχουν χαρακτήρα αγιαστικό και μυστηριακό. Το πρόβλημα δεν εντοπίζεται στην αρίθμηση, αλλά κυρίως στο ερώτημα, ποιο μυστήριο φανερώνει και συνιστά κατεξοχήν την Εκκλησία ως εικόνα των εσχάτων της Βασιλείας;

Το βάπτισμα, ως γνωστόν, ενσωματώνει στο Σώμα του Χριστού. Απελευθερώνοντας τον βαπτιζόμενο από τη φθορά της ύπαρξης που εισήγαγε το προπατορικό αμάρτημα, συνιστά νέα προσωπική γέννηση στην καινή ζωή της εκκλησιαστικής κοινότητας και, συνεπώς, οδηγεί και εντάσσει αμέσως στη Θεία Ευχαριστία. Το χρίσμα αποτελεί την ενέργεια του Πνεύματος που ενδυναμώνει τον νεόφυτο πιστό στον αγώνα που εμπεριέχει η ταυτότητα του μέλους της Εκκλησίας. Το βάπτισμα και το χρίσμα είναι η χειροτονία κάθε λαϊκού μέλους στο «βασιλείον ιεράτευμα» (Α΄Πετρ. 2,9) της Εκκλησίας. Η ιερωσύνη του επισκόπου και κατ'επέκταση του πρεσβυτέρου και του διακόνου συνιστά τη χαρισματική λειτουργία και εικόνα της μυστηριακής παρουσίας του Χριστού στο Σώμα της Εκκλησίας και δεν είναι αδιανόητη απλώς εκτός της ευχαριστιακής κοινότητας, αλλά αφορά την ίδια την υπόσταση και δομή της. Ο γάμος είναι η ένταξη της φυσικής σχέσης του άνδρα και της γυναίκας στο μυστήριο της σχέσης Χριστού και Εκκλησίας που πραγματώνεται στην ευχαριστιακή σύναξη. Το ίδιο και η μετάνοια ως άσκηση και θεραπεία του νοσούντος μέλους της κοινότητας, αποτελεί τη δυνατότητα επανένταξής του στην ευχαριστιακή κοινωνία. Το μνημόσυνο των νεκρών δεν κατανοείται δίχως την ευχαριστιακή συσχέτιση ζώντων και τεθνεώτων, επίγειας και επουράνιας Ευχαριστίας. Το ευχέλαιο, ο αγιασμός, το κήρυγμα και κάθε άλλη αγιαστική και μυστηριακή πράξη της Εκκλησίας είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με την ευχαριστιακή Λειτουργία της Εκκλησίας. Κανένα, όμως, μεμονωμένο μυστήριο δεν εικονίζει πλήρως τα έσχατα της Βασιλείας, αλλά όλα μαζί στο μέτρο που είναι αναπόσπαστα συνδεδεμένα με τη Θεία Ευχαριστία.

Έτσι οδηγούμαστε και πάλι στο μυστήριο της ευχαριστιακής σύναξης ως του κεφαλαιώδους μυστηρίου της Εκκλησίας. Απηχώντας τη βιβλική και την προηγούμενη πατερική παράδοση ο Διονύσιος Αρεοπαγίτης επισημαίνει ότι η Θεία Ευχαριστία είναι το κορυφαίο μυστήριο της κοινωνίας και της σύναξης, το οποίο συνάγει τις διαιρεμένες υπάρξεις των ανθρώπων και τις ενώνει με τον Θεό. Καμία τελετή και κανένα μυστήριο δεν ολοκληρώνεται δίχως την ευχαριστιακή του ένταξη και προοπτική. Στην ίδια ερμηνευτική γραμμή και παράδοση ο

Νικόλαος Καβάσιλας τον 14ο αι. υπογραμμίζει ότι η Ευχαριστία είναι το μυστήριο της Εκκλησίας, το οποίο προσδίδει μυστηριακή πληρότητα και στα άλλα μυστήρια.

Πράγματι, στην αρχαία Εκκλησία κανένα μυστήριο δεν τελούνταν εκτός της Θείας Λειτουργίας. Όλα προέρχονταν και εντάσσονταν οργανικά στη Θεία Ευχαριστία και διά της Ευχαριστίας εξεικόνιζαν τα έσχατα. Η ευχαριστιακή σύνδεση και εξάρτηση των άλλων μυστηρίων προσμαρτυρείται και από την υφιστάμενη σήμερα, έστω και αποσπασματική, λειτουργική δομή τους. Η θεώρηση αυτή δεν συνιστά κάποια ευχαριστιακή μονομέρεια ως να είναι η Ευχαριστία απλώς ένα μυστήριο μεταξύ των άλλων. Η ταύτιση Εκκλησίας και Ευχαριστίας δεν είναι συμβολική αλλά απολύτως πραγματική, δεν συνιστά υποτίμηση άλλων εκκλησιολογικών πτυχών, αλλά ευχαριστιακή νοηματοδότηση όλων των λειτουργιών και εκφράσεων του εκκλησιαστικού σώματος. Πρόκειται για μία *καθολική* αντίληψη της Ευχαριστίας ως του κατεξοχήν μυστηρίου της Εκκλησίας. Η Ευχαριστία ανακεφαλαιώνει και συμπεριλαμβάνει όλα τα μυστήρια, όπως ακριβώς ανακεφαλαιώνει και εξεικονίζει το μυστήριο της εν Χριστώ ανακεφαλαίωσης των πάντων.

Την καθολική αυτή θεώρηση εκφράζει ο Νικόλαος Καβάσιλας, όταν στην *Ερμηνεία της Θείας Λειτουργίας* δηλώνει ότι η Εκκλησία «σημαίνεται» στα άχραντα και φρικτά μυστήρια του Χριστού, δηλαδή στην Ευχαριστία. Δεν πρόκειται, όμως, για κάποια συμβολική εξεικόνιση, αλλά για οργανική ταυτότητα, όπως ακριβώς συνδέεται η καρδιά με τα μέλη του σώματος, τα κλαδιά με τη ρίζα τους και, καθώς είπε ο Χριστός, όπως τα κλήματα με την άμπελο. Ο Νικόλαος Καβάσιλας επαναλαμβάνει εν τέλει την παύλεια εκκλησιολογία, στην οποία σημαίνεται, εκδιπλώνεται και πραγματώνεται το μυστήριο της θείας οικονομίας. Ο όρος «σημαίνεται» έχει ιδιαίτερο θεολογικό νόημα και προϋποθέτει ακριβώς την οργανική και βιωματική σχέση Ευχαριστίας και θείας οικονομίας. Δεν πρόκειται για απλή λεκτική παρομοίωση, προσδιορίζει ο Καβάσιλας, αλλά για πραγματική ταυτότητα. Για πρώτη φορά στην ορθόδοξη Ανατολή, εντοπίζεται περιγραφικός ορισμός της Εκκλησίας, ο οποίος μάλιστα είναι σαφέστατα αντισχολαστικός. Η Εκκλησία φανερώνεται και εκφράζει την ταυτότητά της στο μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας, όχι συμβολικά, δηλαδή τυπολογικά και συμβατικά, αλλά πραγματικά και οντολογικά. Τα μυστήρια του Χριστού είναι το σώμα και το αίμα του, τα οποία είναι αληθινή βρώση και πόση για την Εκκλησία. Όπως το σώμα του Χριστού δεν είναι σύμβολο του Χριστού αλλά ο ίδιος ο Χριστός, έτσι ακριβώς το σώμα αυτό του Χριστού πραγματώνεται στο μυστήριο της Ευχαριστίας. Μετέχοντας σε αυτό, η Εκκλησία μεταβάλλεται η ίδια σε αυτό που είναι το σώμα και το αίμα του Χριστού. Αν, λοιπόν, κάποιος κατορθώσει να δει την ταυτότητα Εκκλησία, τότε θα δει ακριβώς το Σώμα του Χριστού. Είναι σαφές ότι στον Νικόλαο Καβάσιλα ο πληθυντικός «τοίς μυστηρίοις», αφορά στη Θεία Ευχαριστία και όχι στα πολλά μυστήρια. «Και γαρ σώμα και αίμα Χριστού τα μυστήρια». Η εμπειρική αυτή θεώρηση της Εκκλησίας είναι και η μόνη δυνατή προσέγγισή της. Η ταύτιση Εκκλησίας και Ευχαριστίας δεν είναι συμβολική αλλά απολύτως πραγματική.

Πράγματι, μόνον η Ευχαριστία περιέχει και αναδεικνύει τις βασικές θεολογικές προϋποθέσεις της εκκλησιολογίας. Η τριαδολογική διάσταση εκκινεί ως πορεία για την πραγμάτωση της Βασιλείας του Πατρός και του Υιού και του Αγίου Πνεύματος. Η Ευχαριστία αναφέρεται τελικώς στο πρόσωπο του Πατρός που έχει την προκαταρκτική ευδοκία της Εκκλησίας. Μέσα από μία σειρά λειτουργικών πράξεων απεικονίζεται η αυτορργική οικονομία του Υιού σε όλα τα στάδιά της. Ο Χριστός δια της συνέργιας και επικλήσεως του Αγίου Πνεύματος είναι η κεφαλή του Σώματος της Εκκλησίας και συνάμα «ὁ προσφέρων καὶ προσφερόμενος καὶ προσδεχόμενος καὶ διαδιδόμενος» (Θ. Λειτουργία

Ιω. Χρυσόστομου). Στην καρδιά της ευχαριστιακής Λειτουργίας, η αμοιβαιότητα χριστολογίας και πνευματολογίας πραγματοποιεί τη χριστοκεντρική ένωση και αναφορά των πάντων στον Θεό και Πατέρα. Το ιδιάζον έργο του Αγίου Πνεύματος συγκροτεί εν Χριστώ την εκκλησιαστική κοινότητα, καθιστά εκ νέου παρόντα και ενεργούντα σε αυτήν τον Θεάνθρωπο. Κυρίως, όμως, αναδεικνύει τον ένα Χριστό κεφαλή του Σώματος, που περιλαμβάνει και ενσωματώνει τους πολλούς. Η δράση και ο αγιασμός του Παρακλήτου απεργάζεται την εν Χριστώ ενότητα και συνάμα βεβαιώνει τα διάφορα λειτουργήματα και χαρίσματα ως γεγονότα κοινωνίας με τον Χριστό προς το συμφέρον και την οικοδομή του εκκλησιαστικού σώματος. Έργο του λαού η ευχαριστιακή Λειτουργία, προϋποθέτει την παρουσία και συμμετοχή όλων των λειτουργημάτων. Στην Ορθόδοξη Παράδοση είναι αδιανόητη η τέλεσή της ερήμην του λαού.

Στην πνευματολογική της διάσταση, λοιπόν, η Ευχαριστία βιώνεται ως υπαρξιακό γεγονός και όχι ως διανοητική ή συναισθηματική πίστη σε ένα υπερφυσικό και αντικειμενικό θαύμα. Η κοινότητα της Εκκλησίας δέεται και παρακαλεί τον Χριστό να αποστείλει εκ νέου τον άλλον Παράκλητο, ώστε «έπισκηνώσαι τὸ Πνεῦμα τῆς χάριτός σου τὸ ἀγαθὸν ἐφ’ ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ προκείμενα δῶρα ταῦτα καὶ ἐπὶ πάντα τὸν λαόν σου/ κατάπεμψον τὸ Πνεῦμά σου τὸ Ἅγιον ἐφ’ ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ προκείμενα δῶρα ταῦτα» (Θ. Λειτουργία Ιω. Χρυσόστομου). Δια της επικλήσεως του Πνεύματος πραγματώνεται μία υπαρξιακή αλλαγή που αφορά στη σχέση αναφοράς του ανθρώπου με τα αντικείμενα, αφού η κτίση και η ίδια η ζωή προσφέρεται από τον άνθρωπο στον Θεό. «Τὰ Σὰ ἐκ τῶν Σῶν, σοὶ προσφέρομεν κατὰ πάντα, καὶ διὰ πάντα» (Θ. Λειτουργία Ιω. Χρυσόστομου). Δίχως να μεταβάλλεται η φύση του κτιστού κόσμου και του ανθρώπου, αλλάζει ο τρόπος υπάρξεώς του σε ευχαριστιακή κοινωνία με τον Θεό. Κατὰ συνέπεια, στην ανθρωπολογική της διάσταση, η Ευχαριστία εκφράζει την εν Χριστώ ζωή των πιστών ως κοινωνία αγάπης, ως κοινωνία αγίων που χαρισματικά διενεργεί το Πνεῦμα το Ἅγιο. Σε αυτήν την κοινωνία εντάσσονται και οι ζώντες και οι τεθνεώτες και οι αγωνιζόμενοι και καθαιρόμενοι από τα πάθη και οι τελειούμενοι. Στους αξίως μετέχοντας η Ευχαριστία είναι το «καθάρσιον γέρας», «τῆς ζωῆς τὸ πέρας». Έχοντας ως προϋπόθεση την ασκητική προετοιμασία και ζωή, η Θεία Ευχαριστία είναι η κοινωνία της θεώσεως. Γι’ αυτό και αποτελεί το τέλος και την πληρότητα της εν Χριστώ ζωής, εφόσον «καὶ τελευταῖον τὸ μυστήριον, ὅτι περαιτέρω προελθεῖν οὐκ ἔστιν οὐδὲ προσθεῖναι».

Ενότητα και κοινωνία

Στους αντίποδες κάθε φιλοσοφικής, κοινωνικής και θρησκευτικής ηθικής, η Ευχαριστία της Εκκλησίας, ως κοινότητα που συνιστά ένα νέο πλέγμα σχέσεων, αρνείται το ιδιωτικό επίτευγμα της αρετής ή των καλών πράξεων, όπως αρνείται και την έννοια της ατομικής σωτηρίας. Η ευχαριστιακή σύναξη εκφράζει καθολικές σχέσεις αγάπης και ελευθερίας μεταξύ ανθρώπου, κόσμου και Θεού. Σε αυτή την ιδιάζουσα κοινωνία των όντων δεν νοείται ατομική ψυχωφέλεια ούτε ατομική αξιολόγηση και αξιομισθία. Η Θεία Ευχαριστία, ως *σύναξη των πριν διασκορπισμένων* και *διαιρεμένων* όντων στο Σώμα του Χριστού, δεν είναι μέσο προς εξυπηρέτηση της ατομικής ευσέβειας, προσπορισμός χάριτος προς ηθική βελτίωση, αλλά *αυτοσκοπός* και έκφραση της Εκκλησίας. Γιατί η Ευχαριστία ως λειτουργική πράξη αποκαλύπτει το καθολικό μυστήριο της Εκκλησίας, που είναι η ανακεφαλαίωση και μετοχή του όλου μυστηρίου του Χριστού. Είναι η εν Χριστώ κοινωνία του κόσμου και του ανθρώπου με την πηγή της ζωής, η αποκατάσταση του είναι και του ήθους του ανθρώπου κατ’ εικόνα και ομοίωσιν προς το είναι και το ήθος της Αγίας Τριάδας. Γιατί το ήθος της Ευχαριστίας

αποσκοπεί «εις εκείνην την ενότητα ήτις κέκτηται διδάσκαλον την Αγίαν Τριάδα» (Ισαάκ ο Σύρος, *Τα ευρεθέντα ασκητικά*, ΠΔ').

Η Ευχαριστία είναι μία διαρκώς ανανεούμενη πράξη ενότητας, λειτουργία της όλης Εκκλησίας που επισυνάγει τις διαιρεμένες ατομικότητες, για να τις εγκεντρίσει σε ενιαίο Σώμα. Δεν αφορά μεμονωμένα άτομα, δεν επευλογεί την ατομική ευσέβεια. Ό,τι γίνεται στην Ευχαριστία αφορά την υπέρβαση της βιολογικής υπόστασης, τη μεταβολή των υπαρκτικών δυνατοτήτων της φύσης, την κοινωνία και αλληλοπεριχώρηση των μελών του Σώματος του Χριστού, την πραγμάτωση του ανθρώπου ως προσώπου κατ' εικόνα και καθ' ομοίωση Θεού. Ενώ ο Χριστός κατά την ενανθρώπιση ενώθηκε με την ανθρώπινη φύση, δεν προσέλαβε, όμως, καμία από τις διακεκριμένες ανθρώπινες υποστάσεις. Το γεγονός του Χριστού επεκτείνεται τώρα στην ευχαριστιακή σύναξη της Εκκλησίας, προσλαμβάνοντας καθεμία ιδιαίτερη ύπαρξη. Ο Χριστός γίνεται η *περιληπτική προσωπικότητα*, η οποία συμπεριλαμβάνει ελεύθερα και ενοποιεί χαρισματικά κάθε ανθρώπινο πρόσωπο. Αυτός ο νέος τρόπος της διαρκούς παρουσίας του Χριστού στον κόσμο ενεργοποιείται μετά την Πεντηκοστή και συνιστά την οντολογική βάση της ευχαριστιακής συγκρότησης της Εκκλησίας. Η Ευχαριστία και κάθε μυστηριακή πράξη που συνδέεται με αυτή αναγεννά και μεταμορφώνει το σύνολο της ανθρώπινης υπόστασης στην ενότητα της φύσης και του προσώπου του Χριστού, *ενυποστασιάζει* στον Χριστό. Η ευχαριστιακή εμπειρία ουδέποτε αφορά το βίωμα μεμονωμένων ατόμων, ως να επρόκειτο για ιδιαίτερη έμπνευση μιας ορισμένης τάξης εκλεκτών και προνομιούχων, η οποία διακρίνεται και διαχωρίζεται από το κοινό Σώμα της Εκκλησίας.

Η Εκκλησία ως Σώμα, που έχει κεφαλή και προσωπικό κέντρο της ενότητας τον Χριστό, άρρηκτα συνδεδεμένο με τα πολλά και διάφορα μέλη του, τις ιδιαίτερες ανθρώπινες υποστάσεις, είναι έργο κατεχοχόν του Αγίου Πνεύματος ως φορέα και χορηγού της ζωής και της κοινωνίας της Αγίας Τριάδας. Το Άγιο Πνεύμα, το οποίο πλήρως ενοικεί και αναπαύεται στον Θεάνθρωπο, καθιστά τη θεωμένη ανθρωπότητα μεριστή, ώστε η χαρισματική κοινωνία του προσωπικού τρόπου υπάρξεως του Θεού να περνά διά του Χριστού και προς την υπόλοιπη ανθρωπότητα και προς την κτίση ολόκληρη. Το ιδιαίτερο αυτό έργο του Αγίου Πνεύματος στην ευχαριστιακή κοινότητα –όχι βέβαια κάποια θολή και αφηρημένη πνευματικότητα ή ατομική αρετή και ηθική αυτάρκεια– συνιστά την ανέφικτη –με μόνα τα μέτρα της ανθρώπινης προσπάθειας– πραγματικότητα του ανθρώπινου προσώπου, χαρισματικά εφικτή. Διά του Αγίου Πνεύματος, ο ένας Χριστός μερίζεται αμερίστως και μετέχεται πλήρως από πολλούς χριστοειδείς. Το κτιστό και το άκτιστο ενώνονται τέλεια, δίχως να αναιρείται η ετερότητά τους. Αυτή η *προσωπική κοινωνία* του Σώματος του Χριστού αποβαίνει γεγονός ελευθερίας και αγάπης, υπερβαίνοντας τα δεδομένα όρια του κτιστού και του ακτίστου.

Εκκλησία, Ευχαριστία και Βασιλεία

Στη Θεία Ευχαριστία εκδιπλώνεται ως *θεωρία* και *εικόνα*, ως αφηγηματική αναπαράσταση, αλλά και ως *ανακεφαλαίωση* ολόκληρη η οικονομία του Χριστού. Η Θεία Ευχαριστία αναπαριστά «εδώ και τώρα», δηλαδή καθιστά παρούσα, πραγματικά και ενεργητικά την οικονομία του Χριστού. Η βιωματική ένταξη και συμμετοχή των πολλών στην οικονομία του Χριστού, διά της οποίας αποκαλύπτεται ένας νέος τρόπος ύπαρξης και ζωής, μία άλλη, καινή σχέση Θεού, ανθρώπου και κόσμου, συνιστά την Εκκλησία ως σώμα Χριστού. Αν η θεία οικονομία, όπως και η Εκκλησία, «σημαίνονται» στην Ευχαριστία, τούτο συμβαίνει εξαιτίας

του εσχατολογικού προσανατολισμού της Θείας Λειτουργίας. Η Εκκλησία δεν εντοπίζεται σε κλειστά ιστορικά περιγράμματα του παρελθόντος. Τοποθετείται και εντάσσεται μάλλον στην καθολική και άπειρη προοπτική της εσχατολογικής συνύπαρξης κτιστής και άκτιστης πραγματικότητας. Άρα, η ταυτότητα Ευχαριστίας και Εκκλησίας προκύπτει από την ταυτότητα Ευχαριστίας και θείας οικονομίας. Η Θεία Λειτουργία εξεικονίζει την Εκκλησία όχι όπως είναι τώρα, αλλά όπως θα είναι στα έσχατα της Βασιλείας. Κορύφωση και συνάμα αιτία της είναι η τελείωση των μελών του εκκλησιαστικού σώματος, καθόσον η αγιότητα και ο αγιασμός είναι πρόγευση της Βασιλείας. Τα αγαθά που παρέχει η τέλεση της Ευχαριστίας είναι *η άφεση των αμαρτιών, η κοινωνία του Αγίου Πνεύματος και η κληρονομία της Βασιλείας*. Τα αγαθά αυτά τα έλαβε ήδη η Εκκλησία με το έργο της ένσαρκης οικονομίας του Χριστού. Στη Θεία Ευχαριστία η Εκκλησία ικετεύει και ευχαριστεί για τη μετάδοση και ενεργοποίησή τους προς τους συμμετέχοντες. Η Εκκλησία έχει ήδη κληρονομήσει τη Βασιλεία, καθόσον σε αυτήν εισήλθε ως πρόδρομος ο Χριστός, η Θεοτόκος, αλλά εκεί έχει ήδη αποσταλεί και μία ολόκληρη αποικία μυρίων αγίων, οι οποίοι ως ομογενείς πρεσβευτές των ανθρώπων αποτελούν «έκκλησία πρωτοτόκων εν ούρανοις άπογεγραμμένων» (Εβρ. 12,23). Συνεπώς, το ήδη αφορά μία *εγκαινιασμένη εσχατολογία*, η οποία μετέχεται από τους τελειωθέντες αγίους. Συνάμα, υπάρχει και το «οϋπω», το όχι ακόμη, το οποίο σχετίζεται με όσους ακόμη αγωνίζονται να καθαρθούν και είναι καθ' οδόν προς την τελείωση. Σε κάθε περίπτωση, η Εκκλησία πορεύεται προς τα έσχατα της Βασιλείας, τα οποία και προγεύεται στη Θεία Ευχαριστία. Γι' αυτό ακριβώς και μία σειρά από αιτήματα στη Θεία Λειτουργία αναφέρονται στην επίτευξη της Βασιλείας με βάση τους μακαρισμούς, οι οποίοι ερμηνεύονται ευχαριστιακά και εσχατολογικά.

Η προετοιμασία και προπαρασκευή των πιστών με την προσωπική τους άσκηση, αλλά και κάθε λειτουργική πράξη στη Θεία Ευχαριστία, οι ευχές, οι ψαλμωδίες, τα αναγνώσματα της Γραφής συμβάλλουν όχι μόνο στο να υποδεχτούν οι πιστοί τον αγιασμό της μυσταγωγίας, μετέχοντας στο μυστήριο «εις άφεσιν αμαρτιών και εις ζωήν την αιώνιον» και προγευόμενοι, έτσι, τη ζωή της Βασιλείας, αλλά και στο να διαφυλάξουν τον αγιασμό αυτό στη ζωή τους. Τα λειτουργικά δρώμενα αγιάζουν, γιατί διηγούνται και αναπαριστούν ολόκληρη την ιστορία της θείας οικονομίας σε τρεις φάσεις, οι οποίες αντιστοιχούν στους τρεις λειτουργικούς «καιρούς». Στον λειτουργικό καιρό, ο οποίος προηγείται της θυσίας, ιερουργείται η ενανθρώπιση και η φανέρωση του Χριστού ως συνέχεια της Παλαιάς Διαθήκης στην Καινή. Κατά τον αγιασμό των δώρων και τη μεταβολή τους στο ίδιο το σώμα του Χριστού, τελείται και διακηρύσσεται το πάθος, ο θάνατος, η Ανάσταση και η Ανάληψή του, ενώ, αμέσως μετά, δηλώνεται η εκπλήρωση της επαγγελίας του Πατρός, δηλαδή, η κάθοδος του Αγίου Πνεύματος και η ενεργός συμμετοχή των πιστών στο σχέδιο της θείας οικονομίας ως εσχατολογική πρό-γευση της Βασιλείας. Η ευχαριστιακή μυσταγωγία εξεικονίζει και δραματοποιεί κατά τρόπο ενιαίο και αρμονικό την επίγεια πολιτεία του Θεανθρώπου από την αρχή ως το τέλος. Τα ευχαριστιακά δρώμενα συμβάλλουν στη διαρκή ανάμνηση, φανέρωση και βίωση των πτυχών της σωτηριώδους οικονομίας του Χριστού, η θέα και εποπτική μέθεξη της οποίας, κατά τη Θεία Ευχαριστία, παρέχει αγιασμό όμοιο με εκείνον που παρείχε δυνητικά σε ολόκληρο τον κόσμο, όταν πραγματοποιήθηκε άπαξ μέσα στην ιστορία. Γι' αυτό, άλλωστε, και κηρύχθηκε, ώστε να φανερωθεί σε όλους τους ανθρώπους. Η συμμετοχή στην ευχαριστιακή *ανάμνηση* και *θεωρία* της θείας οικονομίας, η κοινωνία του σώματος και του αίματος του Θεανθρώπου, παρέχει στους πιστούς τη δυνατότητα να μετάσχουν με βεβαιότητα αλλά και οικειότητα στη ζωή του Χριστού. Η μέθεξη στο μυστήριο

του Χριστού είναι υπόθεση μιας καθαρά *αποκαλυπτικής* διαδικασίας, μέσω της οποίας ολόκληρη η ύπαρξη του ανθρώπου συντονίζεται και προσηλώνεται σε αυτό. Οι λειτουργικοί συμβολισμοί της Ευχαριστίας υπηρετούν τον σκοπό αυτό, ώστε η εμπειρική θέα της θείας οικονομίας να οδηγήσει ολόκληρη την ύπαρξη του πιστού στην ευχαριστιακή τράπεζα και συμμετοχή στο μυστήριο του Χριστού. Η κοινωνία των μυστηρίων, τέλος, αποκαλύπτει την εσχατολογική εμπειρία της μεταμόρφωσης και της μετάβασης των πιστών «από δόξης εις δόξαν». Η οργανική σχέση της Ευχαριστίας με τη λατρευτική βίωση της θείας οικονομίας παρέχει νέα διάσταση στον χρόνο, υπερβαίνοντας τις αντιθέσεις μεταξύ παρελθόντος, παρόντος και μέλλοντος. Στον λειτουργικό χρόνο της Εκκλησίας, τελεσιουργείται η ανάμνηση των γεγονότων της θείας οικονομίας, από τη δημιουργία μέχρι τα έσχατα της Βασιλείας, σε ένα αδιάστατο παρόν. Δεν πρόκειται, όμως, για μία συμβολική τυπολογία δίχως αλήθεια και ουσιαστικό περιεχόμενο. Ο Χριστός προκαταγγέλλεται στις προρρήσεις των προφητών, γεννάται ως άνθρωπος, διδάσκει και θαυματοουργεί, υπομένει το πάθος της σταύρωσης, ανασταίνεται και αναλαμβάνεται στα δεξιά του Θεού και Πατρός, αποστέλλει τον άλλον Παράκλητο, προαναγγέλλοντας την ένδοξη Βασιλεία του. Στον λειτουργικό χρόνο της Εκκλησίας ο Χριστός ανακεφαλαιώνει τον κόσμο και την ιστορία και αποκαλύπτεται μυσταγωγικά. Όλα αυτά τα γεγονότα βιώνονται λειτουργικά όχι μόνον γιατί ο Χριστός ως Θεάνθρωπος είναι κύριος της ιστορίας και τα έργα του δεν υπόκεινται στους περιορισμούς του χώρου και του χρόνου, αλλά και γιατί τα ευχαριστιακά δώρα μεταβάλλονται σε σώμα και αίμα Χριστού και δεν είναι τυπικά σύμβολα. Η παρουσία και η ενέργεια του Αγίου Πνεύματος στο μυστήριο της Ευχαριστίας τελεσιουργεί τη μεταβολή των ευχαριστιακών υλικών και καθιστά παρόντα και ενεργούντα τον Χριστό, ο οποίος, έχοντας αναλάβει προσωπικά την ανθρώπινη ύπαρξη, συνδέεται αιωνίως με την Εκκλησία και παραμένει παρών, φαίνεται και ψηλαφείται κατά τρόπο μυστηριακό, χωρίς ποτέ να πάψει να είναι ο αιώνιος ιερέας και ο παράκλητος προς τον Θεό και Πατέρα. Ακόμη, η Θεία Ευχαριστία εξεικονίζει την αλληλοπεριχώρηση του παρόντος και του μέλλοντος κόσμου, τον μυστηριακό σύνδεσμο της επουράνιας με την επίγεια Ευχαριστία, της Εκκλησίας με τη Βασιλεία.

Η ανακεφαλαίωση του όλου μυστηρίου του Χριστού αποτελεί την αρχαία περί Ευχαριστίας παράδοση, η οποία εκφράζει και πραγματοποιεί το γεγονός της Εκκλησίας μέσα στην ιστορία, προλαμβάνοντας μυστηριακά τα έσχατα της Βασιλείας. Η αντίληψη αυτή αποτελούσε μία εμπειρική και βιωματική μάλλον πραγματικότητα που δεν εμφάνιζε την ανάγκη κάποιας θεωρητικής περιγραφής τόσο στην Ανατολή όσο και στη Δύση μέχρι τουλάχιστον την εποχή του Σχολαστικισμού. Έκτοτε, όπως ακριβώς η θεολογία διαιρέθηκε και συστηματοποιήθηκε σε πολλά και αυτόνομα κεφάλαια, έτσι και η Ευχαριστία θεωρήθηκε ως ένα από τα επτά μυστήρια, ως μία ανεξάρτητη τελετή, απομονωμένη από το είναι και από την ταυτότητα της Εκκλησίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι στη σχολαστική αντίληψη της Δογματικής, το περί μυστηρίων διακρίθηκε ως ιδιαίτερο από το περί Εκκλησίας κεφάλαιο. Η Θεία Ευχαριστία αποτέλεσε ένα συγκεκριμένο και απολύτως διακεκριμένο μυστήριο που αφορούσε απλώς μία μερική όψη της Εκκλησίας.

Η Εκκλησία στην ιστορική της πορεία, ασφαλώς, δεν ταυτίζεται πλήρως με τη Βασιλεία. Η ύπαρξη της φθοράς και του θανάτου την φέρει διαρκώς αντιμέτωπη με τη διαβρωτική δράση του κακού. Είναι μία κοινότητα που αγωνίζεται κατά της αμαρτίας και του θανάτου και άρα αποτελείται από αμαρτωλούς και από αγίους. Και ενώ διανύει ακόμη την *εβδομή* ημέρα της ιστορίας, μετέχει ωστόσο, «*εν εσόπτρω και εν αινίγματι*», στην ανέσπερη και αδιάδοχη ογδόη

της Βασιλείας. Τούτο συμβαίνει, γιατί η ευχαριστιακή εμπειρία της Εκκλησίας είναι δυνατό να εικονίζει και να αντανακλά μέσα στην ιστορία, εδώ και τώρα, τα έσχατα της Βασιλείας. Αλλά τα έσχατα της Βασιλείας είναι ο μελλοντικός προορισμός, η τελική φάση της Εκκλησίας. Παρά το πλήθος των βιβλικών και πατερικών περιγραφών της επουράνιας Εκκλησίας, η ακριβής διάταξη και εικόνα της Βασιλείας παραμένει κρύφια και ανεπίγνωστη στην παρούσα φάση. Γνωρίζουμε, ωστόσο, ότι η έλευση της Βασιλείας θα σημάνει «καινούς δὲ οὐρανούς καὶ γῆν καινήν» (Β΄ Πέτρ. 3,13), την κατάλυση της φθοράς και του θανάτου, την πλήρη και αδιάπτωτη μετοχή στη Θεία ζωή. Η *κοινωνία* αυτή της *τελειώσεως των αγίων* είναι η Εκκλησία της Βασιλείας, όπου στο ευχαριστιακό σώμα του Χριστού ανακεφαλαιώνονται και περιλαμβάνονται τα πάντα, η κτίση και η ανθρωπότητα. Ο Χριστός ως κεφαλή ενώνει τα μέλη του σώματός του, δηλαδή την Εκκλησία, με τη ζωή και κοινωνία της Αγίας Τριάδος. Άφθαρτοι και αθάνατοι, οι συγκληρονόμοι του Χριστού θα μετάσχουν από δόξης εις δόξαν στην «ήτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου» (Ματθ. 25,34).

Η Εκκλησία αντλεί την ταυτότητά της από τη Βασιλεία και προς αυτήν πορεύεται. Και ενώ διακρίνεται στην παρούσα φάση από τη Βασιλεία, και μόνο κατά πρόληψη μετέχει, εξεικονίζοντας τα έσχατα στη Θεία Ευχαριστία, στο μέλλον θα είναι πλήρως ενοποιημένη και ταυτόσημη με αυτήν.

Σταθερά προσανατολισμένη στην προσδοκία της Βασιλείας, η Ευχαριστία είναι η συμμετοχή στην εσχατολογική τράπεζα, κληρονομία της Βασιλείας που έχει ήδη δοθεί στους πιστούς, αν και δεν είναι ακόμη πλήρως παρούσα εντός της ιστορίας. Προσφέροντας τα ευχαριστιακά είδη, προσάγουμε τις απαρχές της φθαρτής και βιολογικής μας ζωής στον Θεό και λαμβάνουμε αντί αυτών την καινή, αιώνια και αληθινή ζωή. Έτσι, το μυστήριο της Ευχαριστίας ενεργεί και πέραν της ορατής και ιστορικής Εκκλησίας, αφού προσφέρεται και υπέρ των τεθνεώτων, οι οποίοι, αν και δεν είναι ακόμη τέλειοι, αγιάζονται και αυτοί κατά θαυμαστό τρόπο. Ήδη πολλά μέλη της Εκκλησίας, «κληρονομικῶ δικαίωματι», βρίσκονται κιάλας εκεί. Πρόκειται, κατά τον Παύλο, για την Εκκλησία των πρωτοτόκων, οι οποίοι ήδη έχουν πολιτογραφηθεί στους ουρανούς. Με την επιφάνεια του Χριστού, η υπερουράνια και η επίγεια πραγματικότητα συγκρότησαν τη μία Εκκλησία. Ο Χριστός είναι ο πρόδρομος των πιστών στα άγια, ο δρόμος που οδηγεί στον Πατέρα, αυτός ο οποίος τώρα ενώνεται με τους ανθρώπους ευχαριστιακά και μυστικά, ανεξάρτητα από το αν αυτοί υπόκεινται ακόμη στη φθορά και στον θάνατο. Στα έσχατα, όμως, όλα θα γίνουν φανερά και η θέα και η λαμπρότητα του Χριστού θα είναι πλήρεις. Το μυστήριο της Ευχαριστίας είναι το άνοιγμα της Εκκλησίας προς τη Βασιλεία, προς τη σύναξη και την «πανήγυριν των πρωτοτόκων» (Εβρ. 12,23)· γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο και παραδόθηκε από τον Χριστό. Η ευχαριστιακή αυτή ένωση συνιστά προϋπόθεση της εσχατολογικής συμμετοχής στη Βασιλεία.

Η μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας Βάπτισμα, Χρίσμα και Θεία Ευχαριστία

Το ενιαίο και μοναδικό μυστήριο του Χριστού διαθλάται στο μυστήριο της Εκκλησίας και εκφράζεται κυρίως δια της Θείας Ευχαριστίας. Όλα τα άλλα μυστήρια και κυρίως τα λεγόμενα εισαγωγικά μυστήρια του βαπτίσματος και του χρίσματος συνδέονται άρρηκτα με τη Θεία Ευχαριστία, εντάσσονται και οδηγούν σε αυτήν ως κατεξοχήν έκφραση της Εκκλησίας. Η σχολαστική νοοτροπία, η οποία απομόνωσε τα μυστήρια σε επτά ανεξάρτητες τελετές και τα διέκρινε από τη Θεία Ευχαριστία, επιχείρησε να τα κατανοήσει με βάση τα αντικειμενικά τους γνωρίσματα και την ιδιαίτερη φύση και μορφολογία τους ως μεμονωμένων διαύλων της

Θείας χάριτος, αναπτύσσοντας μία ιδιαίτερη θεολογική θεώρηση για το καθένα. Στη θεώρηση αυτή, όπως ο λόγος διακρινόταν από το μυστήριο, συχνά το χρίσμα διακρινόταν από το βάπτισμα ως τελείωση (perfectio) ή επιβεβαίωσή του (confirmatio). Σε μία τέτοια προοπτική, το χρίσμα σταδιακά αποχωρίστηκε από το βάπτισμα και ως ιδιαίτερη τελετή συνδέθηκε με την ενηλικίωση του πιστού εκφράζοντας την έλλογη ανταπόκρισή του στο βάπτισμα. Αυτό, όμως, σήμανε και τον διαχωρισμό του βαπτίσματος από τη Θεία Ευχαριστία. Στην αρχαία παράδοση της Εκκλησίας, όπως διαφυλάχθηκε στην ορθόδοξη Ανατολή, τα τρία αυτά μυστήρια συνδέονται άρρηκτα τόσο στη λειτουργική ζωή όσο και στη θεολογία τους ως έκφραση του μοναδικού μυστηρίου του Χριστού στο οποίο περιλαμβάνεται το μυστήριο της σωτηρίας του ανθρώπου και ολόκληρης της δημιουργίας.

Ποιες είναι, λοιπόν, οι θεολογικές προϋποθέσεις και αρχές της οργανικής σύνδεσης μεταξύ βαπτίσματος, χρίσματος και Θείας Ευχαριστίας; Στη βιβλική και πρώιμη παράδοση της Εκκλησίας είναι σαφές ότι σε κάθε μία τελετή ή μυστήριο παρέχεται η χάρη του Αγίου Πνεύματος. Για τον λόγο αυτό, τα τρία αυτά μυστήρια συνδέονταν άρρηκτα, εφόσον τελούνταν μέσα στη Θεία Ευχαριστία. Το βάπτισμα συστήθηκε με την εν Χριστώ ανάπλαση της ανθρώπινης φύσης, κυρίως με τον Σταυρό και με την Ανάσταση του Χριστού. Κατά τον Νικόλαο Καβάσιλα, ο οποίος συνοψίζει τη λειτουργική παράδοση της ορθόδοξης Ανατολής κατά τον 14ο αι., η τριπλή ανάδυση και κατάδυση παριστάνει αλλά και ενεργεί τον τριήμερο θάνατο και την Ανάσταση του Σωτήρος Χριστού, γεγονότα που συνιστούν το «τέλος τῆς ὅλης οἰκονομίας». Το βάπτισμα της Εκκλησίας μετά την Πεντηκοστή είναι πάντοτε βάπτισμα «ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος» (Ιω. 3,5). Με το βάπτισμα ο Χριστός είναι και πάλι παρών στη ζωή της Εκκλησίας, αφού οι νεόφυτοι πιστοί λαμβάνουν με την ενέργεια του Πνεύματος τη χάρη του Χριστού. Ότι συνέβη με το πνευματικό λουτρό της Πεντηκοστής, συμβαίνει και με το βαπτισματικό λουτρό της Εκκλησίας. Η μυστηριακή πράξη του βαπτίσματος δεν είναι μία ηθική διδασκαλία, όπως ο Νόμος της Παλαιάς Διαθήκης, αλλά ενοίκηση του ίδιου του Χριστού, ο οποίος κατεργάζεται την ανάπλαση και ανανέωση του βαπτιζόμενου, «ἐγγεγραμμένη οὐ μέλανι, ἀλλὰ Πνεύματι Θεοῦ ζῶντος, οὐκ ἐν πλαξὶ λιθίναις, ἀλλὰ ἐν πλαξὶ καρδίαις σαρκίναις» (Β΄ Κορ. 3,3. Ιεζ. 11,19).

Αλλά και η Θεία Ευχαριστία είναι και αυτή «βάπτισμα» στον θάνατο του Χριστού και μετοχή στη χάρη του Αγίου Πνεύματος. Πώς, λοιπόν, διακρίνονται τα τρία αυτά μυστήρια, εφόσον και στα τρία παρέχεται η χάρη του Αγίου Πνεύματος; Η απάντηση στο ερώτημα αυτό δίνεται από τη στενή συσχέτιση μεταξύ χριστολογίας και πνευματολογίας στο έργο της σωτηριώδους οικονομίας. Το μυστήριο του Χριστού είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με την εσχατολογική δράση και χορηγία του Αγίου Πνεύματος. Κανένα γεγονός του Χριστού δεν είναι άσχετο με το έργο του Αγίου Πνεύματος και, συνεπώς, καμία τελετή και κανένα μυστήριο της Εκκλησίας δεν μπορεί να συσταθεί άνευ της δράσης και επενέργειας του Παρακλήτου. Την ενότητα αυτή βίωνε λειτουργικά η αρχαία Εκκλησία, τελώντας το βάπτισμα, το χρίσμα και τη Θεία Ευχαριστία κυρίως στην πασχάλια εορτή της Ανάστασης ή ακόμη και στην παραμονή των Θεοφανίων. Η αρχαία Εκκλησία με τον τρόπο αυτό εξέφραζε στη λειτουργική της ζωή την ανακεφαλαίωση του ενιαίου και μοναδικού μυστηρίου του Χριστού.

Η βαπτισματική και ευχαριστιακή πραγματικότητα της Εκκλησίας ξεκινά ήδη από την Παλαιά Διαθήκη. Η προϊστορία του βαπτίσματος και της Ευχαριστίας προτυπώθηκε με τη νεφέλη κατά τη διάβαση της Ερυθράς Θάλασσας αλλά και με το βάπτισμα του Ιωάννη του Βαπτιστή. Είναι χαρακτηριστικό ότι στη βιβλική και πατερική ερμηνευτική η παράσταση της νεφέλης και του ύδατος σημαίνει πάντοτε το τελειωτικό και εσχατολογικό έργο του Πνεύματος. Η

εκπλήρωσή του, όμως, πραγματοποιήθηκε κατά την Πεντηκοστή. Ο Χριστός στο πρόσωπό του ενοποιεί και την προϊστορία όσο και την εσχατολογική εκπλήρωση του βαπτίσματος. Για τον λόγο αυτό, το βάπτισμα της Εκκλησίας υποδηλώνει τη συμμετοχή του πιστού στον θάνατο και στην ανάσταση του Χριστού. Αυτό υπογραμμίζει ο Παύλος λέγοντας, «έν ένι Πνεύματι ήμεϊς πάντες εις έν σῶμα έβαπτίσθημεν» (Α΄ Κορ. 12,13). Η εν Χριστώ αναδημιουργία, δεν είναι ίδια με την πρώτη δημιουργία του ανθρώπου. Ενώ στην πρώτη πλάση ο Λόγος του Θεού χρησιμοποίησε χώμα από τη γη, στη δεύτερη πλάση έδωσε το δικό του σώμα. Αναπλάσσοντας τη ζωή του κτιστού, ο Χριστός δεν βελτιώνει απλώς την ανθρώπινη ύπαρξη στη φυσική της κατάσταση, αλλά προσφέρει την ίδια τη ζωή του, η οποία συνίσταται στη χάρη του Αγίου Πνεύματος. Το βάπτισμα, το οποίο θεμελιώθηκε με τον θάνατο του Χριστού είναι ένωση με τον Θεάνθρωπο, καθόσον «ᾗσοι έβαπτίσθημεν εις Χριστόν Ήησοῦν εις τόν θάνατον αὐτοῦ έβαπτίσθημεν» (Ρωμ. 6,3).

Το χριστιανικό βάπτισμα δεν είναι ένα ατομικό γεγονός αλλά αποτελεί κλήση και συνάμα ένταξη στον λαό του Θεού, δηλαδή ένταξη και ενσωμάτωση στην κοινότητα της Εκκλησίας, που είναι το Σῶμα του Χριστού. Ως λαμπρός φωτισμός και κάθαρση του πιστού από τη φθορά της αμαρτίας, το βάπτισμα συνάμα σημαίνει μεταστοιχείωση και μεταμόρφωση και της φύσης του κόσμου, την οποία φέρει και προσάγει ο βαπτιζόμενος πιστός, κατά την ενσωμάτωσή του στο Σῶμα του Χριστού. Συνεπώς, το προσωπικό βάπτισμα κάθε ανθρώπου ως ένταξη στο Σῶμα του Χριστού διαμέσου της κοινότητας της Εκκλησίας δεν συνιστά ιδιωτική υπόθεση, αλλά ενέχει ιστορικές, εκκλησιολογικές, εσχατολογικές, ακόμη και κοσμικές διαστάσεις.

Και στο χρίσμα, η τελετή του οποίου στην αρχαία παράδοση της Εκκλησίας ακολουθεί αμέσως μετά το βάπτισμα, χορηγείται και πάλι η χάρη και η κοινωνία του Αγίου Πνεύματος. Το χρίσμα δεν είναι ένα δεύτερο βάπτισμα του Πνεύματος, το οποίο τελειοποιεί το αρχικό βάπτισμα του ύδατος. Το χρίσμα χορηγεί στους χριστιανούς τα χαρίσματα του Αγίου Πνεύματος, «διαιροῦν ίδια έκαστω καθῶς βούλεται» (Α΄ Κορ. 12,11), προς οικοδομήν της όλης Εκκλησίας. Τα χαρίσματα αυτά εκδηλώνονται εγνωσμένα και καρποφορούν σε όλη τη διάρκεια του βίου. Ο φωτισμός του βαπτίσματος άλλοτε γίνεται εμφανής αμέσως στους νεοβαπτιζόμενους και άλλοτε παραμένει αφανής, ενώ σε ορισμένους φανερώνεται ύστερα από καιρό, εφόσον καθαρθούν από τα πάθη με πολλούς πνευματικούς αγώνες και κόπους και αγάπη προς τον Χριστό.

Σύμφωνα με τον Νικόλαο Καβάσιλα, η τελετή του μύρου ή του χρίσματος δεν είναι μάταιη, όπως πιθανόν να θεωρούσαν ορισμένοι και στην εποχή του. Στο βάπτισμα λαμβάνεται η άφεση των αμαρτιών και στην ευχαριστιακή τράπεζα το σώμα του Χριστού. Κατά τον ίδιο ακριβώς τρόπο, οι χριστιανοί λαμβάνουν όσα αρμόζουν στο χρίσμα και μετέχουν στις δωρεές του Αγίου Πνεύματος. Τα μυστήρια αυτά δεν θα παύσουν να τελούνται στην Εκκλησία μέχρι να παρουσιαστεί φανερά αυτός που είναι ο θεμελιωτής τους. Συνεπώς, όλες οι θεοπαράδοτες τελετές είναι το ίδιο ενεργείς, σύμφωνα με τις επαγγελίες και υποσχέσεις του Χριστού, αφού δια μέσου όλων των τελετών ενεργεί η ίδια δύναμη του Αγίου Πνεύματος. Και τα τρία αυτά μυστήρια παρέχουν την τελείωση, εφόσον θεμελιώνονται στην ενιαία οικονομία του Χριστού, η οποία κορυφώθηκε στον Σταυρό και στην Ανάστασή του.

Η ορθόδοξη Ανατολή εξέλαβε το χρίσμα ως χρίση του Αγίου Πνεύματος παρόμοια με εκείνη του Χριστού. Μάλιστα, η χρίση αυτή σχετίζεται και με την ιερατική, προφητική και βασιλική χρίση της Παλαιάς Διαθήκης, η οποία υπήρξε προτύπωση της χρίσης της ανθρωπότητας του Χριστού. Εν τέλει, το χρίσμα στην Εκκλησία σημαίνει κλήση και συμμετοχή στο «βασιλείον

ιεράτευμα» του Χριστού. Δια του χρίσματος, οι πιστοί γίνονται «κεχρισμένοι» ή «χριστοί». Εφόσον δέχονται το χρίσμα-αντίτυπο του Αγίου Πνεύματος, με το οποίο χρίστηκε και ο Χριστός, γίνονται κοινωνοί και μέτοχοι του Χριστού. Η υπαρξιακή σημασία του χρίσματος σημαίνει έκσταση από τον παλαιό και αυτονομημένο άνθρωπο, κοινωνία και ομοίωση με τον Χριστό. Όπως ο Χριστός με τη θεότητά του έχρισε την ανθρωπότητα που προσέλαβε, έτσι χρίει και κάθε νεοβαπτισθέντα ως μέτοχο και κληρονόμο της Βασιλείας του. Το ίδιο συνέβη και με τη χρίση των βασιλέων στην Παλαιά Διαθήκη ως προτύπωση του Χριστού: «διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε, ὁ Θεός, ὁ Θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιᾶσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου» (Εβρ. 1,9. Ψαλμ. 44,8). Η ιστορία και προτύπωση του χρίσματος στην Παλαιά Διαθήκη εκπληρώνεται στον Χριστό για να περάσει κατόπιν στον νέο λαό του Θεού ως «σφραγίς δωρεᾶς Πνεύματος Ἁγίου» και χάρισμα της μέλλουσας Βασιλείας.

Η θεολογία του χρίσματος θεμελιώνεται στην αμοιβαία σύνθεση χριστολογίας και πνευματολογίας. Ο Χριστός ως Θεός δεν δέχθηκε μύρο στην κεφαλή του, διότι ως άνθρωπος είναι ο κατεξοχήν «κεχρισμένος» του Αγίου Πνεύματος: «οὐ γὰρ ἐκ μέτρου δίδωσιν ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα» (1ω. 3,34). Ο Χριστός κατά την ανθρώπινη φύση του είναι εξάρχης ο θησαυρός και το πλήρωμα των δωρεών του χρίσματος, τον οποίον μετά την Πεντηκοστή χαρίζει κενωτικά προς τους ανθρώπους, εφόσον με τη θέωση της ανθρωπότητάς του κατάργησε τη διάσταση μεταξύ θεότητας και ανθρωπότητας. Το Ἅγιον Πνεῦμα αποβαίνει πλέον κοινός ὀρος και για τη θεότητα και για την ανθρωπότητα.

Έργο, λοιπόν, της τελετής του χρίσματος είναι η μετάδοση των ενεργειών του Πνεύματος, με την οποία εισάγεται ο ίδιος Χριστός, ο οποίος είναι η σωτηρία των ανθρώπων. Συνάμα, το χρίσμα ως μέθεξη και κοινωνία του Αγίου Πνεύματος φανερώνει και την προσαγωγή και υιοθεσία του ανθρώπου από τον Θεό και Πατέρα. Ενώ συνέβαλε κατά κοινό τρόπο η Αγία Τριάδα στο έργο της σωτηρίας, αυτουργός της σωτηρίας έγινε μόνος ο Λόγος, ο οποίος όχι μόνο ενανθρώπησε και έγινε ένας από εμάς, αλλά διότι μετά την ενσάρκωση φέρει άπαξ δια παντός την ανθρώπινη φύση ως Θεάνθρωπος και αποτελεί παράκλητον προς τον Θεό και Πατέρα, παρέχοντας το Ἅγιο Πνεῦμα. Με το χρίσμα το Ἅγιο Πνεῦμα χαρίζεται στην εν Χριστώ ζωή, το οποίο δίπλα στα άλλα χαρίσματα του λειτουργεί κυρίως ως «Πνεῦμα υιοθεσίας» (Ρωμ. 8,15), με το οποίο απευθυνόμαστε ως τέκνα στον Θεό και Πατέρα και γινόμαστε συγκληρονόμοι με τον Χριστό.

Εν τέλει, το χρίσμα σχετίζεται με την ιδιότητα του μέλους του λαού του Θεού, με τη χρίση-ιερωσύνη του λαϊκού μέλους της Εκκλησίας. Μάλιστα, ο Κύριλλος Ιεροσολύμων παραλληλίζει το μύρο του χρίσματος με τον άρτο της Ευχαριστίας. Όπως ο άρτος της Ευχαριστίας μετά την επίκληση του Αγίου Πνεύματος δεν είναι απλός άρτος, αλλά σώμα Χριστού, έτσι και το άγιο μύρο, μετά την επίκληση του Αγίου Πνεύματος, αποβαίνει χάρισμα Χριστού και παρουσία του Αγίου Πνεύματος.

Αμέσως μετά το βάπτισμα και το χρίσμα, όντας μέλος του Σώματος του Χριστού, ο νεόφυτος πιστός μπορεί να συμμετάσχει όχι απλώς στην τελετή της Ευχαριστίας αλλά στην κοινότητα της Εκκλησίας, όπως την φανερώνει και την σημαίνει η Ευχαριστία. Τώρα πλέον τόσο το βάπτισμα όσο και το χρίσμα, εντάσσοντας τον πιστό στο μυστήριο της ευχαριστιακής σύναξης, πέρα από προσωπικό, προσλαμβάνουν κοινοτικό και σχεσιακό χαρακτήρα. Στις μέρες μας η ενότητα του βαπτίσματος και του χρίσματος με τη Θεία Ευχαριστία έχει διασπαστεί και στην ορθόδοξη λειτουργική πράξη. Ωστόσο, η σύνδεση του βαπτισμένου και χρισμένου μέλους στην Ευχαριστία δεν πρέπει να εκλαμβάνεται απλώς ως δυνατότητα άμεσης μετοχής στη θεία κοινωνία, αλλά κυρίως ως πλήρης ένταξη στη σύναξη και στην

κοινότητα της Εκκλησίας. Η Ευχαριστία δεν είναι μία «σακραμενταλιστική» ιεροτελεστία, αλλά κυρίως η σύναξη του λαού του Θεού, η κοινωνία και η ενότητα των πριν διεστώτων, στην οποία εισέρχεται οργανικά το νέο μέλος της Εκκλησίας. Κάθε νέο μέλος εισέρχεται στην ευχαριστιακή σύναξη της Εκκλησίας και καταλαμβάνει τη δική του θέση στην τάξη των λαϊκών μελών της. Κοντολογίς, εισέρχεται στη σύναξη της Εκκλησίας, η οποία μετά την Πεντηκοστή αποτελεί την κοινότητα εκείνη που διαρκώς μαρτυρεί τα έσχατα μέσα στην ιστορία. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο κατανοείται όχι μόνο η χειροτονία του λαϊκού μέλους αλλά και η χειροτονία στην ιερωσύνη της Εκκλησίας και κάθε μορφή χαρισματικής διακονίας. Τα πάντα σχετίζονται με την οικοδομή της ευχαριστιακής κοινότητας και αποτελούν πράξεις και γεγονότα αυτής της κοινότητας. Τίποτε δεν είναι ιδιωτικό και ατομικό, αλλά όλοι και όλα, χάριν της Ευχαριστίας, ανήκουν στην κοινότητα της Εκκλησίας.

Κατά τον Νικόλαο Καβάσιλα, η Ευχαριστία αποτελεί προϋπόθεση της ενεργοποίησης των άλλων μυστηρίων. Γι' αυτό κάθε μυστήριο οδηγεί στην τελετή της Ευχαριστίας. Η τέλεση των άλλων μυστηρίων θα ήταν αδιανόητη, αν δεν οδηγούσε στο ευχαριστιακό δείπνο. Ακόμη και το μυστήριο της μετανοίας, που παρέχει άφεση των αμαρτιών και συνιστά το πέρας των ανθρωπίνων προσπαθειών, δεν θα ήταν ενεργό χωρίς τη συμμετοχή στην Ευχαριστία. Γι' αυτόν, άλλωστε, τον λόγο, ενώ μία φορά μονάχα βαπτιζόμαστε, συμμετέχουμε, όμως, πάμπολλες στην τράπεζα της Ευχαριστίας.

Το μυστήριο της Ευχαριστίας είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με το μυστήριο του χρίσματος. Δια του Αγίου Πνεύματος ο άρτος της ευχαριστιακής τράπεζας συγκροτείται σε σώμα και αίμα του Χριστού, όπως ακριβώς και στον μυστικό δείπνο του με τους μαθητές. Ο Χριστός εξαιτίας του χρίσματος είναι συνάμα και θυσιαστήριο και θύτης και θυσία. Όπως παλαιότερα το θυσιαστήριο και οι ιερείς καθιερώθηκαν με χρίση, τώρα πλέον ο Χριστός υπήρξε θυσία ο ίδιος, διότι υπέστη τον σταυρό και τον θάνατο προς δόξαν του Θεού και Πατρός. Και σύμφωνα με τον Παύλο, «ὁσάκις γὰρ ἂν ἐσθίητε τὸν ἄρτον τοῦτον καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο πίνετε, τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου καταγγέλλετε, ἄχρις οὔ ἂν ἔλθῃ» (Α' Κορ. 11,26).

Τα μυστήρια του βαπτίσματος, του χρίσματος και της Ευχαριστίας είναι οι πύλες από όπου εισέρχεται και κοινωνείται η έσχατη φιλανθρωπία και αγάπη του Θεού. Κάθε μυστήριο συνάπτει στον Χριστό. Με τη δύναμη των μυστηρίων ενωνόμαστε με τη ζωή της θεωμένης ανθρωπότητάς του. Από τη μυστηριακή ζωή ξεκινά και η ασκητική πορεία και συνεργία του ανθρώπου στο έργο της εν Χριστώ σωτηρίας. Δια των μυστηρίων, η εν Χριστώ ζωή είναι η εν Πνεύματι ζωή ως θέα και πρόγευση της μέλλουσας ζωής της Βασιλείας. Ωστόσο, η συμμετοχή στη ζωή της Βασιλείας, ενόσω διαρκεί η ιστορία και ο θάνατος, δεν είναι ακόμη πλήρης και σταθερή κατάσταση. «Βλέπομεν γὰρ ἄρτι δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον· ἄρτι γινώσκω ἐκ μέρους, τότε δὲ ἐπιγνώσομαι καθὼς καὶ ἐπεγνώσθην» (Α' Κορ. 13,12). Γι' αυτό ο Παύλος επισημαίνει ότι «ἔσχατος ἐχθρὸς καταργεῖται ὁ θάνατος» (Α' Κορ. 15,26). Οι κληρονόμοι του αθάνατου Θεού πρέπει να είναι απαλλαγμένοι από τη φθορά: «οὐδὲ ἡ φθορὰ τὴν ἀφθαρσίαν κληρονομεῖ» (Α' Κορ. 15,50). Στα έσχατα, με την οριστική κατάργηση του θανάτου, με την κοινή ανάσταση και υπαρκτική αλλαγή των ανθρώπων, της οποίας αίτιο είναι η Ανάσταση του Χριστού, η θέα και η κοινωνία με τον Θεό θα είναι πλήρης και μόνιμη κατάσταση, καθώς τότε οι καθαροί στην καρδιά θα δουν τον Θεό πρόσωπο προς πρόσωπο.

Η μυστηριακή και ασκητική ζωή των πιστών

Η ευχαριστιακή πράξη της πρόσληψης και αναφοράς της ζωής του κόσμου εκφράζει

έμπρακτα τη δυνατότητα του ανθρώπου να γίνει πρόσωπο μέσα στην ιστορία, υπερβαίνοντας τη βιολογική του υπόσταση, η οποία τελεί υπό το κράτος της φθοράς και του θανάτου. Αλλά το ήθος της Ευχαριστίας ως περιεχόμενο ζωής του προσώπου δεν αντλείται από την ιστορία, αλλά από την έκβαση και το τέλος της. Η υπέρβαση της οντολογικής αναγκαιότητας της φύσης, η αλήθεια και η πληρότητα του ανθρώπινου προσώπου ανήκουν στο μέλλον της Βασιλείας του Θεού. Διά της Ευχαριστίας προ-γευόμαστε και προ-λαμβάνουμε ό,τι πρόκειται να πραγματωθεί στα *έσχατα* της ιστορίας.

Η Ευχαριστία, εκτός από πράξη *εν τόπω*, είναι ταυτόχρονα κίνηση και πορεία *εν χρόνω* προς αυτή την εσχατολογική πραγμάτωση. Η οντολογία της αποτελεί μία αποκαλυπτική *εικόνα των εσχάτων*. Γι' αυτό και το ευχαριστιακό ήθος του προσώπου εκφάινεται ακριβώς ως *εσχατολογοποίηση* της βιολογικής ατομικότητας. Το πρόσωπο στην ευχαριστιακή εμπειρία της Εκκλησίας συμπορεύεται διαλεκτικά με την ατομική αυτοτέλεια της φύσης, με τη βιολογική υπόσταση της ζωής. Η ένταση μεταξύ προσώπου και βιολογικής ατομικότητας δεν σημαίνει άρνηση του κόσμου ή της βιολογικής φύσης. Το ευχαριστιακό ήθος αποδέχεται τη φύση και τον κόσμο, για να υποστασιάσει στην καθολικότητα του προσώπου τις δυνατότητες της φύσης και του κόσμου. Αυτή η κίνηση του ανθρώπινου προσώπου, που διά της Ευχαριστίας καθίσταται εδώ και τώρα, *ήδη και όχι ακόμη*, εικόνα και πρόγευση των εσχάτων, συνιστά το περιεχόμενο του ασκητικού ήθους.

Η άσκηση, στο πλαίσιο του ευχαριστιακού ήθους της Εκκλησίας, εκφράζει την ελευθερία του ανθρώπινου προσώπου να υπερβεί τη φθειρόμενη βιολογική ζωή, να μεταμορφώσει και να ανακαινίσει τη φύση από τους περιορισμούς της ατομικής αυτοτέλειας. Για τούτο, ακριβώς, η άσκηση είναι η πάλη του προσώπου με την ίδια την αυτονομημένη φορά της φύσης του. Το ορθόδοξο ήθος της άσκησης, που εκκινεί από την ευχαριστιακή θεώρηση του κόσμου και της ζωής, καθόλου δεν σχετίζεται με τη νομική αντίληψη της ατομικής αρετής, τις αξιόμισθες πράξεις ή την ηθική πειθαρχία για λόγους κοινωνικής ή θρησκευτικής ευπρέπειας. Εξάλλου, το ασκητικό ήθος της Εκκλησίας αρνείται τη διαρκή υποτίμηση του υλικού σώματος προς όφελος της πνευματικά υπέρτερης ψυχής. Η άσκηση αφορά όλον τον άνθρωπο ως σώμα και ψυχή, όπως ακριβώς και η σωτηρία αναφέρεται στην ψυχοσωματική ακεραιότητα και πληρότητα του ανθρώπου.

Η άσκηση δίχως ευχαριστιακό υπόβαθρο εύκολα εκτρέπεται σε μία πνευματική εκγύμναση και αυτοπειθαρχία, σε ιδιωτικό επίτευγμα των εκλεκτών, που με τις επιδόσεις τους κατακτούν υψηλές κορυφές στην κλίμακα της ηθικής αρετολογίας και των πνευματικών αξιών. Το ασκητικό ήθος δεν συνιστά ατομικό αλλά κατεξοχήν *εκκλησιαστικό γεγονός*. Είναι η προσωπική εμπειρία της αυθυπέμβασης από κάθε αδιέξοδη εμμονή στην αυτάρκεια της ύπαρξης, το *κοινωνικό άνοιγμα* του προσώπου στη ζωή της κοινότητας ως συνύπαρξη και σχέση με τα άλλα μέλη του Σώματος του Χριστού, η κατάφαση στη ζωή ως αγάπη και ελευθερία. Η ανθρώπινη προσπάθεια δεν κατορθώνει, παρά μόνο αποδέχεται ελεύθερα και οικειώνεται αγαπητικά τον τρόπο υπάρξεως του Θεού.

Με αυτές τις προϋποθέσεις, ο ασκητικός χαρακτήρας του ανθρώπινου προσώπου δεν αφορά απλώς κάποια ατομική ηθική συνέπεια, η οποία τείνει να αναχθεί σε διανοητική και ψυχολογική σχέση με τον Θεό, αλλά προσλαμβάνει όλες τις δυνατότητες της φύσης, για να τους υποστασιάσει κατά τρόπο οντολογικό, να τους προσδώσει αληθινή και όχι νεκρούμενη ζωή. Τα πάντα προσλαμβάνονται για να γίνουν αλήθεια και ζωή. Ο έρως και το σώμα δεν καταργούνται ούτε απαξιώνονται, αλλά νοηματοδοτούνται προσωπικά στο ασκητικό ήθος της Εκκλησίας. Ο *έρως*, από σπασμωδική και αδιέξοδη κίνηση διαιώνισης στα όρια της

αυτονομημένης φύσης, γίνεται ελεύθερη εκστατική φορά, *αγαπητική αυθυπέμβαση* της ατομικότητας κατ' εικόνα του τρόπου υπάρξεως της Αγίας Τριάδος. Το ανθρώπινο πρόσωπο αγαπά ελεύθερα από την αναγκαιότητα της φύσης, όταν υπερβαίνει ασκητικά την αναγκαιότητα και αποκλειστικότητα. Αγαπά σε ένα άλλο πρόσωπο τους πάντες και τα πάντα, αφού το ανθρώπινο πρόσωπο μπορεί να συγκεφαλαιώνει και να εκφράζει ολόκληρο τον κόσμο. Αυτή τη μεταμόρφωση και ανακαίνιση της διασπασμένης μετά την πτώση ανθρώπινης φύσης ευλογεί η Εκκλησία στο μυστήριο του γάμου, το οποίο, δίχως την ευχαριστιακή του προσαγωγή και ενσωμάτωση στην Εκκλησία, θα παρέμενε απλώς επευλογία και θρησκευτική καταξίωση του φυσικού έρωτα και της οικογένειας. Δίχως το ήθος της άσκησης και της Ευχαριστίας, ο γάμος μένει στα συμβατικά πλαίσια αξιολογίων κοινωνικών σκοπιμοτήτων, όπως ο εναρμονισμός των χαρακτήρων, η ανάγκη του θεσμού της οικογένειας κ.ά.

Η πληρωματική διάσταση του έρωτα ως εικόνα της κοινωνίας των προσώπων της Αγίας Τριάδας, ενώ δεν συνιστά αποπνευμάτωση της φυσικής σχέσης του γάμου, τον απελευθερώνει από τη φυσική αναγκαιότητα διαίωσης του είδους, δηλαδή, από τον αφανισμό και τον θάνατο του ανθρώπινου προσώπου. Το ασκητικό ήθος μεταμορφώνει τον έρωτα σε κοινωνία αγάπης και ελευθερίας των προσώπων, σε εσχατολογική αντανάκλαση της πληρότητας και ακεραιότητας της φύσης, γεγονός που ήδη προγεύεται «εις Χριστόν και εις τήν ἐκκλησίαν» (Εφ. 5,32), πέρα από φυσικές ή κοινωνικές συμβατικότητες. Αν σήμερα, όσο ποτέ άλλοτε, ο γάμος περνά την πλέον ολική κρίση του, αν ο γάμος σκοτώνει τον έρωτα, όπως λέγεται συχνά, είναι επειδή ακριβώς παραθεωρείται η ασκητική πρόσληψη του έρωτα. Όταν ο άλλος δεν συνιστά παρά το μέσο για την ατομική ικανοποίηση και επιβεβαίωση, ο έρωσ γίνεται απλώς το μέσο για την κάλυψη μιας ατομοκεντρικής ανάγκης, το τραγικό προσωπίδιο του όντως έρωτα.

Αλλά και το *σώμα*, όπως και ο έρωσ, ως έκφραση της φυσικής ατομικότητας μπορεί να υποστασιάζεται ασκητικά από το ανθρώπινο πρόσωπο, δηλαδή να μην υπηρετεί την αυτονομημένη φύση ως φορέα διαίρεσης, διάστασης και θνητότητας. Το ανθρώπινο σώμα αποβαίνει έκφραση κοινωνίας και αγάπης, όταν απελευθερώνεται από τους περιορισμούς της ατομικότητας και αποκλειστικότητας. Αυτό το σώμα ως καινή κτίση προσέλαβε ο Χριστός, σε αυτό το σώμα μας εισάγει το βάπτισμα, σωματική είναι η γνώση και η συμμετοχή μας στην αλήθεια της ζωής. Το σώμα του ανθρώπου είναι η σάρκα του κόσμου, η οποία συγκεφαλαιώνει την ύλη της άλογης δημιουργίας. Αυτό προσφέρουμε στην Ευχαριστία, αυτό καθαγιαάζεται, αυτό μεταβάλλεται σε Σώμα Χριστού, σε σώμα της Ευχαριστίας, με αυτό κοινωνούμε με τους άλλους και με τον ίδιο τον Θεό.

Το ασκητικό ήθος εκδηλώνεται σε κάθε μυστηριακή πράξη, που εγκεντρώνει στο ευχαριστιακό γεγονός της Εκκλησίας ως προσωπική πραγμάτωση των υπαρκτικών δυνατοτήτων της φύσης. Διά των μυστηρίων ο άνθρωπος φέρει κάθε φάση της ζωής του και την ενσωματώνει στο ευχαριστιακό Σώμα της Εκκλησίας. Ενοποιεί την ασκητική του *συνεργία* με τη ζωή του Χριστού, αλληλοπεριχωρεί το ήθος του με τον τρόπο υπάρξεως της ελευθερίας και της αγάπης. Στο βάπτισμα μία συγκεκριμένη ύπαρξη αναγεννάται προσωπικά και προσάγεται στην ευχαριστιακή κοινωνία της Εκκλησίας. Στο χρίσμα λαμβάνει την προσωπική υιοθεσία της σχέσης με την κοινωνία των προσώπων της Αγίας Τριάδας. Στον γάμο ο έρωσ μεταβολίζεται στον τρόπο υπάρξεως του Χριστού και της Εκκλησίας.

Όλα τα μυστήρια της ευχαριστιακής σύναξης συντελούν στην *υπαρκτική μεταβολή* του ατόμου σε πρόσωπο, κατ' εικόνα και ομοίωσιν Θεού. Το ασκητικό ήθος που εκφράζει την

προσωπική αντίσταση κατά της επαναστατημένης φύσης δεν λειτουργεί μηχανικά και αυτόματα, στο πλαίσιο μιας αιτιοκρατικής διαλεκτικής προσπάθειας και αποτελέσματος, όπως στην περίπτωση μίας κανονιστικής και χρησιμοθηρικής ηθικής. Ο ασκητικός αγώνας του ανθρώπινου προσώπου δεν αποβλέπει στην ατομική εξασφάλιση ή στην κοινωνική ευπρέπεια, αλλά στη δυναμική αναμέτρηση με το υπαρκτικό πρόβλημα της αλήθειας του ανθρώπου. Εκφράζει μία δυναμική κίνηση και πορεία και ποτέ δεν θεωρείται τετελεσμένη, επειδή η πληρότητα της αλήθειας του προσώπου βιώνεται εσχατολογικά, δεν αντλεί τον τρόπο υπάρξεώς του όχι από αυτό που είναι τώρα, αλλά από αυτό που *θα είναι* τελικά στα έσχατα της Ιστορίας.

Στο ήθος της άσκησης εντάσσεται και η επίγνωση της αποτυχίας του ανθρώπινου προσώπου να υπερβεί τη βιολογική του υπόσταση. Αυτή η επίγνωση δεν οδηγεί στην απελπισία και στην παραίτηση, αλλά στο ευχαριστιακό και ασκητικό ήθος της *μετάνοιας*, ως αδιάκοπης δοκιμασίας της ανθρώπινης ελευθερίας να επαναπροσλαμβάνει την επαναστατημένη φύση. Το ίδιο πράττει και η Εκκλησία, όταν συνέρχεται κάθε φορά για να επιτελέσει την ευχαριστιακή πρόσληψη του κόσμου και της ζωής. Πέρα από κατηγορίες που ερμηνεύουν το τραυματισμένο εγώ της βιολογικής ατομικότητας, η μετάνοια δεν συνιστά ψυχοθεραπευτικό μέσο ατομικής εξιλέωσης. Το ήθος δεν αναφέρεται σε μία απρόσωπη καθηκοντολογία ή δικανική αυθεντία, ώστε να εκλαμβάνεται ως ηθική αυτάρκεια ή νομική παράβαση, αλλά στην αλήθεια του προσώπου ως κοινωνία και σχέση με τον Θεό.

Η Ορθόδοξη Παράδοση δεν γνώρισε την ποιμαντική του φόβου, το βίωμα του τρομοκράτη και τιμωρού Θεού, την έννοια της ατομικής δικαίωσης, την καταβολή τιμήματος για την εξαγορά των αμαρτημάτων. Το ψυχολογικό σύνδρομο του Θεού ως σαδιστή πατέρα, ο οποίος χαιρέται να τιμωρεί κάθε παράβαση του αδύναμου ανθρώπου, εκφράζει μία καταλυτική αλλοίωση της αλήθειας του Θεού και του ανθρώπου. Η αλλοτρίωση του ήθους από το οντολογικό περιεχόμενό του μετατρέπει τη μετάνοια σε ηθικολογικό και ψυχολογικό πατρωνάρισμα των συνειδήσεων, τον Θεό σε άτεγκτο δικαστή και τον άνθρωπο σε μόνιμο ένοχο και κατά συρροήν παραβάτη. Αλλά η δικαιοσύνη του Θεού δεν είναι ο θεός του Θεού, η δικανική αυτοδικαίωση του ανθρώπου, ο οποίος εκλαμβάνει τον Θεό ως Νόμο και τη σωτηρία ως ηθική αυτοδικαίωση. Η δικαιοσύνη του Θεού είναι η αγάπη του Θεού· η μετάνοια του ανθρώπου είναι η επίγνωση της πτώσης της ύπαρξής του.

«Υπέρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς» (Ιω 6, 51): Πρόσληψη και μεταμόρφωση του κόσμου και της ζωής

Αλλά και η κοσμολογική διάσταση της Εκκλησίας πραγματώνεται κατεξοχήν στην Ευχαριστία και δια της Ευχαριστίας. Με την πρόσληψη και αναφορά των ευχαριστιακών ειδών αλλά και της ζωής του ανθρώπινου μικρόκοσμου, ολόκληρη η υλική δημιουργία προσάγεται στον Θεό, για να ξεπεράσει τον θάνατο και τη φθορά. Πρόκειται για μία *κοσμική λειτουργία* που συνάπτει και αγιάζει την κτίση αλλά και εγκεντρώνει τον κτιστό χωροχρόνο, που προσμετρά τη φθορά των όντων, στην αδιάστατη διαχρονία και αφθαρσία του μέλλοντος αιώνας της Βασιλείας. Το ήθος της Ευχαριστίας ως ενσωμάτωση των πολλών στον ένα Χριστό δεν αφορά απλώς τον άνθρωπο, αλλά τέμνει καιρία τη σχέση του ανθρώπου με τον κόσμο και με το φυσικό του περιβάλλον. Το *λειτουργικό ήθος* της ορθόδοξης Παράδοσης συγκεφαλαιώνει μία ιδιόζουσα θεώρηση του κόσμου και της δημιουργίας του Θεού, ως τελικού νοήματος και λόγου υπάρξεώς τους.

Αυτή η *κοσμολογική διάσταση* της Ευχαριστίας συσκοτίστηκε –αν δεν αφανίστηκε– στη χριστιανική Δύση. Κάτω από την επίδραση γνωστικών και νεοπλατωνικών ιδεών, κυρίως στον Αυγουστίνο και στην επεξεργασία της παράδοσης του τελευταίου από τους σχολαστικούς του Μεσαίωνα μέχρι τις κατοπινές μεταλλάξεις του ίδιου πνεύματος στον δυτικό πολιτισμό, η Θεία Ευχαριστία αποψιλώθηκε από την κοσμολογική της διάσταση. Αν η εικόνα του Θεού στον άνθρωπο αναφέρεται αποκλειστικά στο λογικό του, τότε τα μυστήρια της Εκκλησίας και η Ευχαριστία αποτελούν απλώς μία *νοερή λατρεία*, άσχετη με την υλική δημιουργία. Αφού ο άνθρωπος είναι το μοναδικό ον που σκέπτεται και συνειδητοποιεί τον εαυτό του και τον κόσμο, υπερτερεί ακριβώς γι' αυτόν τον λόγο έναντι της άλογης δημιουργίας.

Στον δυτικό Μεσαίωνα τα αισθητά σύμβολα της Ευχαριστίας θεωρούνται απλώς μέσα για τη σωτηρία της ψυχής. Η πίστη θεωρείται μεταφυσική και ιδεαλιστική πεποιθήση που αντιλαμβάνεται τα αντικείμενα του υλικού κόσμου ως ουδέτερα και χρηστικά στοιχεία προς επιβίωση. Η διχοτόμηση μεταξύ φυσικού και υπερφυσικού, υλικού και πνευματικού, βέβηλου και ιερού, παραδόξως συνεχίστηκε και στον Διαφωτισμό, τροποποιημένη ασφαλώς στο πλαίσιο της ραγδαίας εκκοσμίκευσης. Ο άνθρωπος ως σκεπτόμενο ον είναι ο *κύριος* και *ιδιοκτήτης* της άλογης φύσης (Ντεκάρτ), την οποία μπορεί να χρησιμοποιεί και να απολαμβάνει και από την οποία μπορεί να επωφελείται, αντί να επιζητεί τη σωτηρία της ψυχής του από τον μάταιο και προσωρινό υλικό κόσμο. Αυτή η χρηστική εκδοχή του φυσικού περιβάλλοντος, η οποία υποστηρίχθηκε και από ορισμένες χριστιανικές ομολογίες στη Δύση (Πιετισμός, Καλβινισμός), στην εποχή μας έλαβε τις πιο ακραίες διαστάσεις της. Οι ραγδαίες τεχνολογικές εφαρμογές των θετικών επιστημών αποκαλύπτουν ξεκάθαρα πλέον το αβυσσαλέο χάσμα μεταξύ ανθρώπου και φύσης στην οικολογική και βιοτεχνολογική κρίση του πολιτισμού μας. Κρίση η οποία είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με μία ατομοκρατική, ανθρωπομονιστική και ωφελμιστική θεώρηση του κόσμου και της ζωής.

Αντίθετα, η ορθόδοξη λειτουργία συνιστά μία κατεξοχήν ευχαριστιακή πράξη *αναφοράς* του κόσμου και της ζωής από τον άνθρωπο στον Θεό. Είναι μία πρόσληψη του υλικού κόσμου από τον άνθρωπο, τον οποίο δεν χρησιμοποιεί για την ικανοποίηση της ατομικής του αυτοτέλειας και επιβίωσης, αλλά τον αναφέρει στον Δημιουργό του. Αυτή η *έμπρακτη* σχέση του ανθρώπου με τον Θεό αναδεικνύει την *προσωπική χρήση* της δημιουργίας, το *νόημα* και το *τέλος* της υλικής πραγματικότητας. Η υπαρκτική αστοχία του ανθρώπου στο προπατορικό αμάρτημα σήμανε την κατάχρηση του κόσμου για την ικανοποίηση της ατομικής του αυτάρκειας. Αυτή ακριβώς η αυτονομημένη σχέση του ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον, η αυτοθέωσή του μέσω του κόσμου, εισήγαγε όχι μόνο την καταχρηστική αντιπαράθεση του ανθρώπου προς τη φύση, προς τον συνάνθρωπο και προς τον Θεό, αλλά τον θάνατο και τη φθορά και στην υπόλοιπη δημιουργία.

Τόσο ο άνθρωπος όσο και ο κόσμος μετά την πτώση υφίστανται άμεσα τις συνέπειες της κτιστότητας ως εμπειρίας του κακού και του θανάτου. Το μηδέν διαβρώνει τα συγκεκριμένα όντα και η φυσική διαιώνιση του είδους δεν επιλύει το δράμα του προσωπικού αφανισμού ούτε βέβαια την αέναη διάλυση και ανακύκλωση της φύσης. Ο άνθρωπος όχι μόνο απέτυχε να ανυψώσει την υλική δημιουργία προς τον Θεό, αλλά την εγκλώβισε στον βυθό της αλογίας του θανάτου.

Η ευχαριστιακή επαναπρόσληψη του κόσμου πραγματώνεται στο χριστολογικό μυστήριο της κοινωνίας κτιστού και ακτίστου. Ο Θεός προσλαμβάνει την κοινή σάρκα του κόσμου και του ανθρώπου. Διά της ύλης του κόσμου ο Θεός κοινωνεί με τον άνθρωπο. «Σέβων οὐ παύσομαι τὴν ὕλην, δι' ἧς ἡ σωτηρία μου εἴργασται», επισημαίνει με ευχαριστιακό τρόπο ο Ιωάννης ο

Δαμασκηνός. Ο κόσμος γίνεται και πάλι ο τόπος και ο τρόπος της κοινωνίας του ανθρώπου με τον Θεό. Ο Χριστός είναι η δυναμική απαρχή της ευχαριστιακής χρήσης του κόσμου, της πρόσληψης και αναφοράς της δημιουργίας στον Θεό.

Η ορθόδοξη Θεία Λειτουργία συνιστά ακριβώς αυτή την κίνηση της *πρόσληψης*, της *αναφοράς* και της *ευχαριστιακής χρήσης του κόσμου* και της ζωής. Ο πιστός μεταφέρει στην ευχαριστιακή πράξη τον ίδιο τον εαυτό του, την έμπρακτη σχέση του με το φυσικό περιβάλλον, τις σχέσεις του με τους άλλους. Τα τίμια δώρα, ο άρτος και ο οίνος, ως τα υλικά στοιχεία που συνοψίζουν τη ζωή, καθαγιαζονται και μεταβάλλονται σε σώμα και αίμα Χριστού. Σε αυτό το υλικό σώμα της ανθρώπινης φύσης του Χριστού ενσωματώνονται και τα υπόλοιπα υλικά δώρα του κόσμου, που προσκομίζουν οι πιστοί στην Εκκλησία. Τα πάντα στην Ευχαριστία περνούν μέσω της ύλης του κόσμου, που συνιστά τον τόπο συνάντησης Θεού και ανθρώπου. Η ίδια η Ευχαριστία προσφέρεται «*υπέρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς καὶ σωτηρίας*». Είναι μία *κοσμική λειτουργία*. Αυτή την ξεκάθαρη αποδοχή και χρήση της υλικής δημιουργίας στην Ευχαριστία δεν μπορεί να την αποψιλώσει καμία ευσεβιστική ψυχολογική ενδοστροφή ή μανιχαϊστική εχθρότητα προς την υλική σύσταση του κόσμου και της ζωής. Ωστόσο, η υλική δημιουργία εισέρχεται στην Ευχαριστία όχι απλώς για να επευλογηθεί στη φθειρόμενη κατάστασή της, αλλά για να καθαγιαστεί και να αναφερθεί στον Θεό ως πηγή της όντως ζωής. Η ευχαριστιακή πράξη της αναφοράς του κόσμου στον Θεό αποκαλύπτει την προσωπική σχέση του ανθρώπου με την κτίση, το *ιερατικό* και *λειτουργικό ήθος* του ανθρώπου. Κατά την έκφραση του αγίου Γρηγορίου Παλαμά, ο άνθρωπος οφείλει «να γίνει άλλος άγγελος του Θεού επί της γης, προσάγοντας διά του εαυτού του στον Θεό κάθε είδος κτίσεως, αφού μετέχει σε όλα τα όντα και στον υπεράνω των όντων, ώστε το κατ' εικόνα να πραγματωθεί επακριβώς». Μόνο ο άνθρωπος, ως εικόνα του Θεού, αποτελεί το κυρίαρχο και ελεύθερο πρόσωπο πάνω στην αυτονομημένη φύση. Ως πρόσωπο αλλά και *μικρόκοσμος*, που συγκεφαλαιώνει στην ύπαρξή του την ολότητα της κτίσης, ο άνθρωπος μπορεί να απελευθερώσει την ύλη από τους περιορισμούς της και από φορέα θανάτου και φθοράς να την καταστήσει αθάνατη μέσα από τη σχέση και την κοινωνία με τον Θεό. Η «λογοποίηση» και ο «εξανθρωπισμός» της δημιουργίας γεφυρώνουν το χάσμα μεταξύ κόσμου και ανθρώπου, αναδεικνύουν το *κάλλος της ύλης*, τη μεταβολή της φθειρόμενης ζωής σε αιωνιότητα, δίνουν νόημα και σκοπό στην ιστορική πορεία, φωτίζοντας την αλήθεια του κόσμου από τη μελλοντική κατάληξή του.

Η ραγδαία κρίση των σχέσεων μεταξύ ανθρώπου και φυσικού περιβάλλοντος αποκαλύπτει ένα είδος εμμονής και ολοκλήρωσης των συνεπειών του προπατορικού αμαρτήματος στις ακρότατες κοσμικές του διαστάσεις. Το σύγχρονο «οικολογικό κακό» δεν έχει προηγούμενο στην ανθρώπινη ιστορία. Στον πολιτισμό της κατανάλωσης ο τεχνοκρατούμενος άνθρωπος αρνείται και αυτόν τον φθειρόμενο και μεταβαλλόμενο φυσιολογικά τρόπο του βίου του, τον μεταπτωτικό πολιτισμό των «*δερματίνων χιτώνων*», και τείνει να επιφέρει με τεχνητά μέσα την ολοσχερή καταστροφή του φυσικού του περιβάλλοντος. Η οικολογική κρίση ως κρίση ολόκληρου του τεχνολογικού πολιτισμού είναι κατά βάθος μία κρίση πνευματική. Για τούτο και δεν αρκεί η όποια εναλλακτική επιστημονική ή ηθική αντιμετώπισή της. Παρά την κινητικότητα και το οικολογικό ενδιαφέρον της, ορθόδοξη θεολογία δεν έχει έτοιμες συνταγές για την επίλυση του προβλήματος. Έχει, όμως, μία άλλη θεώρηση, τόσο του κόσμου όσο και του ανθρώπου, στο πλαίσιο της ευχαριστιακής εμπειρίας της Εκκλησίας. Διαμέσου της Ευχαριστίας, η ορθόδοξη αντίληψη για τον κόσμο και τον άνθρωπο, θα μπορούσε όχι μόνο να μαρτυρήσει αλλά και να συμβάλλει αποφασιστικά στη διαμόρφωση ενός άλλου

ήθους και πολιτισμού, στους αντίποδες του πολιτισμού που προκάλεσε την οικολογική κρίση των ημερών μας.

Κείμενα

Διονυσίου Αρεοπαγίτου, Περί εκκλησιαστικής ιεραρχίας 3,2:

«Οὐ γὰρ ἔνεστιν σχεδόν τινα τελεσθῆναι τελετὴν ἱεραρχικὴν μὴ τῆς θειοτάτης εὐχαριστίας ἐν κεφαλαίῳ τῶν καθ' ἕκαστα τελουμένων τὴν ἐπὶ τὸ ἔν τοῦ τελεσθέντος ἱερουργούσης συναγωγὴν καὶ τῆ θεοπαράδοτῳ δωρεᾷ τῶν τελειωτικῶν μυστηρίων τελεσιουργούσης αὐτοῦ τὴν πρὸς θεὸν κοινωνίαν. Εἰ τοίνυν ἐκάστη τῶν ἱεραρχικῶν τελετῶν ἀτελής μὲν οὔσα τὴν πρὸς τὸ ἔν ἡμῶν κοινωνίαν καὶ σύναξιν οὐ τελεσιουργήσει καὶ τὸ εἶναι τελετὴ διὰ τὸ ἀτέλεστον ἀφηρημένη, τὸ δὲ τέλος ἀπάση καὶ τὸ κεφάλαιον ἢ τῶν θεαρχικῶν μυστηρίων τῷ τελουμένῳ μετάδοσις, εἰκότως ἢ ἱεραρχικὴ σύνεσις ἐπωνυμίαν αὐτῇ κυρίαν ἐκ τῆς τῶν πραγμάτων ἀληθείας ἐφεῦρεν».

Νικολάου Καβάσιλα, Εἰς τὴν θείαν Λειτουργίαν ΛΖ'

ΛΖ'. Τί σημαίνει τὸ θερμὸν ὕδωρ ἐμβαλλόμενον εἰς τὰ μυστήρια

«(1.) Οὕτω δὲ συγκαλέσας τοὺς πιστοὺς εἰς τὸ ἱερὸν δεῖπνον, αὐτὸς πρῶτος αὐτοῦ μεταλαμβάνει καὶ ὅσοι τῶν ὁμοταγῶν, καὶ ὅσοι περὶ τὸ βῆμα, θερμὸν ὕδωρ πρότερον εἰς τὸ ποτήριον ἐμβαλὼν σημασίας ἕνεκα τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπὶ τὴν Ἐκκλησίαν καθόδου. Κατήλθε γὰρ τότε τῆς οἰκονομίας τελεσεθείσης τοῦ Σωτῆρος ἀπάσης· νῦν δὲ ἐπιδημεῖ, τῆς θυσίας ἀνενεχθείσης καὶ τελειωθέντων τῶν δώρων τοῖς γε ἀξίως κοινωνοῦσιν αὐτῶν. (2.) Τῆς γὰρ τοῦ Χριστοῦ οἰκονομίας ἀπάσης κατὰ τὴν ἱεράν τῆς εὐχαριστίας τελετὴν ἐν τῷ ἄρτῳ καθάπερ ἐν πίνακι γραφομένης, καὶ γὰρ καὶ βρέφος αὐτὸν ὡς ἐν τύπῳ θεωροῦμεν καὶ εἰς θάνατον ἀγόμενον, καὶ σταυρούμενον, καὶ τὴν πλευρὰν κεντούμενον· εἶτα καὶ αὐτὸν τὸν ἄρτον εἰς ἐκεῖνο τὸ πανάγιον σῶμα, τὸ ταῦτα ἀληθῶς ὑπομεῖναν καὶ ἀναστάν, καὶ ἀναληφθέν, καὶ καθήμενον ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς, μεταβαλλόμενον ἔδει καὶ τὸ τέλος τούτων ἀπάντων μετὰ ταῦτα πάντα σημαίνεσθαι, ἵνα ὀλόκληρος ἢ μύησις γένηται τοῦ μυστηρίου, τῆ πραγματείας πάση καὶ οἰκονομία τοῦ ἀποτελέσματος προστεθέντος. (3.) Τί γὰρ τὸ ἔργον καὶ ἀποτέλεσμα τῶν τοῦ Χριστοῦ παθῶν καὶ ἔργων καὶ λόγων; Εἴ τις πρὸς ἡμᾶς αὐτὰ θεωρεῖ, οὐδὲν ἕτερον ἢ ἢ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἐπιδημία. Οὐκοῦν ἔδει μετ' ἐκεῖνα σημανθῆναι καὶ αὐτήν. Καὶ δὴ σημαίνεται τοῦ ζέοντος ὕδατος ἐγχεομένου τοῖς μυστηρίοις. (4.) Τὸ μὲν γὰρ ὕδωρ, τοῦτο αὐτὸ τε ὕδωρ ὃν καὶ πυρὸς μετέχον, τὸ Πνεῦμα σημαίνει τὸ ἅγιον, ὃ καὶ ὕδωρ λέγεται καὶ ὡς πῦρ ἐφάνη τότε τοῖς τοῦ Χριστοῦ μαθηταῖς ἐμπροσθέν. (5.) Ὁ δὲ καιρὸς οὗτος τὸν καιρὸν ἐκεῖνον σημαίνει. Τότε μὲν γὰρ κατήλθε μετὰ τὸ πληρωθῆναι τὰ κατὰ Χριστὸν ἅπαντα, νῦν δὲ τελειωθέντων τῶν δώρων τὸ ὕδωρ ἐπεισάγεται τοῦτο. (6.) Διὰ δὲ τῶν μυστηρίων καὶ ἢ Ἐκκλησία σημαίνεται, «σῶμα οὔσα Χριστοῦ καὶ μέλη ἐκ μέρους»· ἥτις καὶ τότε ἐδέξατο τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, μετὰ τὸ ἀναληφθῆναι τὸν Χριστὸν εἰς τοὺς οὐρανοὺς· καὶ νῦν δέχεται τὴν δωρεὰν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, προσδεχθέντων τῶν δώρων εἰς τὸ ὑπερουράνιον θυσιαστήριον, ἀντικαταπέμποντος αὐτὴν ἡμῖν τοῦ προσδεξαμένου ταῦτα Θεοῦ, κατὰ τὰ προειρημένα, ὅτι μεσίτης ὁ αὐτὸς καὶ τότε καὶ νῦν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα».

Νικολάου Καβάσιλα, Εἰς τὴν θείαν Λειτουργίαν ΛΗ'.

«Σημαίνεται δὲ ἢ Ἐκκλησία ἐν τοῖς μυστηρίοις οὐχ ὡς ἐν συμβόλοις, ἀλλ' ὡς ἐν καρδίᾳ μέλη καὶ ὡς ἐν ρίζῃ τοῦ φυτοῦ κλάδοι, καὶ καθάπερ ἔφη ὁ Κύριος, ὡς ἐν ἀμπέλῳ κλήματα. Οὐ γὰρ ὀνόματος ἐνταῦθα κοινωνία μόνον ἢ ἀναλογίας ὁμοιότης, ἀλλὰ πράγματος ταυτότης. Καὶ γὰρ σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ τὰ μυστήρια· ἀλλὰ τῆ Ἐκκλησία Χριστοῦ ταῦτα βρώσις ἐστὶ καὶ πόσις ἀληθινή· καὶ τούτων μετέχουσα οὐ πρὸς ἀνθρώπινον αὐτὰ μεταβάλλει σῶμα, καθάπερ ἄλλο τι σιτίον, ἀλλ' αὐτὴ μεταβάλλεται πρὸς ἐκεῖνα τῶν κρειττόνων ὑπερνικίωντων. Ἐπεὶ καὶ σίδηρος ὁμιλήσας πυρὶ αὐτὸς γίνεται πῦρ, οὐ τῷ πυρὶ δίδωσιν εἶναι σίδηρον· καὶ καθάπερ τὸν πυρακτωθέντα σίδηρον οὐ σίδηρον, ἀλλὰ πῦρ ἀτεχνῶς ὀρώμεν, τῶν τοῦ σιδήρου ἰδιωμάτων ὑπὸ τοῦ πυρὸς παντελῶς ἀφανιζομένων, οὕτω καὶ τὴν τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν εἴ τις ἰδεῖν δυνηθεῖη, κατ' αὐτὸ τοῦτο καθ' ὅσον αὐτῷ ἦνται καὶ τῶν αὐτοῦ μετέχει σαρκῶν, οὐδὲν ἕτερον ἢ αὐτὸ μόνον τὸ Κυριακὸν ὄψεται σῶμα... Διὰ ταῦτα οὐδὲν ἀπεικός ἐνταῦθα διὰ τῶν μυστηρίων τὴν Ἐκκλησίαν σημαίνεσθαι».

Ιωάννης Δαμασκηνός, PG 94, 1245AB:

«Οὐ προσκυνῶ τῇ ὕλῃ, προσκυνῶ δὲ τὸν τῆς ὕλης δημιουργόν, τὸν ὕλην δι' ἐμὲ γενόμενον καὶ ἐν ὕλῃ κατοικήσας καταδεξάμενον καὶ δι' ὕλης τὴν σωτηρίαν μου ἐργασάμενον καὶ σέβων οὐ παύσομαι τὴν ὕλην, δι' ἧς ἡ σωτηρία μου εἴργασται».

Μ. Βασιλείου, Εἰς Ψαλμούς 45,4 P.G. 29, 42324:

«Τίς δ' ἂν εἶη ὁ ποταμὸς τοῦ Θεοῦ ἢ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐκ τῆς πίστεως τῶν εἰς Χριστὸν πεπιστευκότων ἐγγινόμενον τοῖς ἀξίοις; Ὁ γὰρ πιστεύων, φησὶν, εἰς ἐμὲ, ποταμοὶ ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ ρεύσουσι· καὶ πάλιν· Ἐάν τις πίη ἐκ τοῦ ὕδατος οὗ ἐγὼ δίδωμι, γενήσεται ἐν αὐτῷ πηγὴ ὕδατος ἀλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον. Οὗτος τοίνυν ὁ ποταμὸς εὐφραίνει πᾶσαν ὁμοῦ τὴν πόλιν τοῦ Θεοῦ, ἦτοι τὴν Ἐκκλησίαν τῶν τὸ πολίτευμα ἐχόντων ἐν οὐρανοῖς· ἢ πᾶσαν τὴν νοητὴν κτίσιν ἀπὸ τῶν ὑπερκοσμίων δυνάμεων μέχρι τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν πόλιν χρῆ νοεῖν εὐφραίνομένην ὑπὸ τῆς ἐπιτρόχης τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ὅριζονται γὰρ τινες πόλιν εἶναι σύστημα ἰδρυμένον, κατὰ νόμον διοικούμενον. Ἐφαρμόζει δὲ καὶ τῇ ἄνω Ἰερουσαλὴμ τῇ ἐπουρανίῳ πόλει ὁ ἀποδοθεὶς ὄρος τῆς πόλεως. Σύστημα γὰρ κάκεῖ τῶν πρωτοτόκων, τῶν ἀπογεγραμμένων ἐν οὐρανοῖς· καὶ ἰδρυμένον τοῦτο διὰ τὸ ἀμετακίνητον τῆς διαγωγῆς τῶν ἁγίων, καὶ κατὰ νόμον τὸν οὐράνιον διοικούμενον. Τὴν τοίνυν διάταξιν ἐκείνης τῆς πολιτείας, καὶ πᾶσαν τὴν διακόσμησιν καταμαθεῖν, οὐδεμιᾶς ἐστὶν ἀνθρωπίνης φύσεως. Ἐκεῖνα γὰρ ἐστὶν, ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδεν, οὔτε οὖς ἤκουσεν, οὔτε ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου ἀνέβη, ἃ ἠτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν· πλὴν ὅτι μυριάδες ἀγγέλων ἐκεῖ, καὶ πανήγυρις ἁγίων, καὶ Ἐκκλησία πρωτοτόκων ἀπογεγραμμένων ἐν οὐρανοῖς».

Φιοντόρ Ντοστογιέφσκι, Ἐγκλημα καὶ Τιμωρία, 1, 2, Ὁ μονόλογος τοῦ Μαρμελάντοφ:

«Μα μόνο Εκείνος θα μας ευσπλαχνισθεῖ, που ἔχει ευσπλαχνισθεῖ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Αὐτὸς τάχει νιώσει ὅλα, ὁ Μόνος καὶ μοναδικὸς κριτὴς... Ὅλους θα τοὺς κρίνει Αὐτός, καὶ τοὺς καλοὺς καὶ τοὺς κακοὺς, καὶ θα τοὺς συγχωρήσει... Καὶ τότε ὁ Χριστὸς θα μας πει, ἐλάτε καὶ σεις. Ὅλοι εσεῖς. Εσεῖς οὐ μέθυσσι, εσεῖς οὐ ἀδύνατοι, εσεῖς οὐ ἀκόλαστοι!... Καὶ θα μας πει: Ὅντα ἄθλια, γίνετε σύμμορφοι μετὰ τὴν εἰκόνα τοῦ θηρίου καὶ ἔχετε τὴν σφραγίδα τοῦ στο μέτωπό σας... Ελάτε ὁμως καὶ σεις! Καὶ τότε οὐ δίκαιοι θα διαμαρτυρηθοῦν καὶ οὐ φρόνιμοι θα ἀπορήσουν: Μα, Κύριε, πῶς τοὺς δέχεσαι; Καὶ ὁ Χριστὸς θα πει: Ἐάν τοὺς δέχομαι, κύριοι δίκαιοι, Ἐάν τοὺς δέχομαι, κύριοι σώφρονες, τὸ κάνω γιατί κανένας ἀπὸ αὐτοὺς δὲν ἔκρινε ποτὲ τὸν εαυτό του ἀξιο. Καὶ θα μας ἀπλώσει τὰ χέρια Του, θα μας ἀνοίξει τὴν ἀγκαλιά Του καὶ μεῖς θα πέσουμε στα πόδια του καὶ θα τὰ καταλάβουμε ὅλα! Ναι, τότε θα τὰ καταλάβουμε ὅλα... Κύριε, ἐλθέτω ἡ Βασιλεία Σου!».

Α' Κορ. 10,1-4:

«Οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, ὅτι οἱ πατέρες ἡμῶν πάντες ὑπὸ τὴν νεφέλην ἦσαν, καὶ πάντες διὰ τῆς θαλάσσης διήλθον, καὶ πάντες εἰς τὸν Μωϋσῆν ἐβαπτίσαντο ἐν τῇ νεφέλῃ καὶ ἐν τῇ θαλάσσῃ, καὶ πάντες τὸ αὐτὸ βρῶμα πνευματικὸν ἔφαγον, καὶ πάντες τὸ αὐτὸ πόμα πνευματικὸν ἔπιον· ἔπιον γὰρ ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθούσης πέτρας, ἡ δὲ πέτρα ἦν ὁ Χριστὸς».

Κυρίλλου Ἱεροσολύμων, Κατηχήσεις Μυσταγωγικῆς, Γ', 1-3:

3.1 Εἰς Χριστὸν βεβαπτισμένοι καὶ Χριστὸν ἐνδυσάμενοι σύμμορφοι γεγόνατε τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. Προορίσας γὰρ ἡμᾶς ὁ Θεὸς εἰς υἰοθεσίαν, συμμόρφους ἐποίησε τοῦ σώματος τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ. Μέτοχοι οὖν τοῦ Χριστοῦ γενόμενοι, χριστοὶ εἰκότως καλεῖσθε, καὶ περὶ ὑμῶν ἔλεγε ὁ Θεός· "Μὴ ἄπτεσθε τῶν χριστῶν μου." Χριστοὶ δὲ γεγόνατε, τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὸ ἀντίτυπον δεξάμενοι, καὶ πάντα εἰκονικῶς ἐφ' ὑμῶν γεγένηται, ἐπειδὴ εἰκόνες ἐστὲ Χριστοῦ. Κάκεῖνος μὲν ἐν Ἰορδάνῃ λουσάμενος ποταμῷ καὶ τῶν χρωτῶν τῆς θεότητος μεταδοὺς τοῖς ὕδασι, ἀνέβαινεν ἐκ τούτων, καὶ Πνεύματος ἁγίου οὐσιώδης ἐπιφοίτησις αὐτῷ ἐγένετο, τῷ ὁμοίῳ ἐπαναπαυομένου τοῦ ὁμοίου. Καὶ ὑμῖν ὁμοίως ἀναβεβηκόσιν ἀπὸ τῆς κολυμβήθρας τῶν ἱερῶν ναμάτων χρίσμα, τὸ ἀντίτυπον ὃ ἐχρίσθη Χριστός. Τοῦτο δὲ ἐστὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, περὶ οὗ καὶ ὁ μακάριος Ἡσαΐας, ἐν τῇ κατ' αὐτὸν προφητείᾳ, ἐκ προσώπου τοῦ Κυρίου ἔλεγε· "Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὗ εἵνεκεν ἔχρισέ με· εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με." 3.2 Ἐλαίῳ γὰρ ἢ μύρῳ σωματικῶς Χριστὸς ὑπ' ἀνθρώπου οὐκ ἐχρίσθη, ἀλλ' ὁ Πατὴρ αὐτὸν Σωτῆρα προχειρισάμενος τοῦ παντὸς κόσμου Πνεύματι ἔχρισεν ἁγίῳ, ὡς Πέτρος φησὶν· "Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον, ὃν ἔχρισεν ὁ Θεὸς Πνεύματι ἁγίῳ." καὶ Δαβὶδ ὁ προφήτης ἐβόα λέγων· "Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· ῥάβδος ἐυθύτητος ἢ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου. Ἠγάπησας δικαιοσύνην καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεός, ὁ Θεός σου, ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου." Καὶ ὡς Χριστὸς ἀληθῶς ἐσταυροῦτο καὶ ἐθάπτετο καὶ ἠγείρετο, ὑμεῖς δὲ κατὰ τὸ βάπτισμα ἐν ὁμοιώματι καὶ συσταυρωθῆναι καὶ συνταφῆναι καὶ συναναστῆναι αὐτῷ καταξιούσθε, οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ χρίσματος. Ἐκεῖνος ἐλαίῳ νοητῶ ἀγαλλιάσεως

ἐχρίετο, τοῦτ' ἔστι Πνεύματι ἁγίῳ, ἀγαλλιᾶσεως καλουμένῳ ἐλαίῳ, διὰ τὸ αἷτιον αὐτὸ τῆς πνευματικῆς ἀγαλλιᾶσεως τυγχάνειν· ὑμεῖς δὲ μύρω ἐχρίσθητε, κοινωνοὶ καὶ μέτοχοι τοῦ Χριστοῦ γενόμενοι. 3.3 Ἄλλ' ὄρα μὴ ὑπονοήσης ἐκεῖνο τὸ μύρον ψιλὸν εἶναι. Ὡσπερ γὰρ ὁ ἄρτος τῆς εὐχαριστίας, μετὰ τὴν ἐπίκλησιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, οὐκ ἔτι ἄρτος λιτός, ἀλλὰ σῶμα Χριστοῦ, οὕτω καὶ τὸ ἅγιον τοῦτο μύρον οὐκ ἔτι ψιλόν, οὐδ' ὡς ἂν εἴποι τις κοινὸν μετ' ἐπικλήσεως, ἀλλὰ Χριστοῦ χάρισμα, καὶ Πνεύματος ἁγίου παρουσίας τῆς αὐτοῦ θεότητος ἐνεργητικὸν γινόμενον. Ὡπερ συμβολικῶς ἐπὶ μετώπου καὶ τῶν ἄλλων σου χρίεται αἰσθητηρίων. Καὶ τῷ μὲν φαινομένῳ μύρω τὸ σῶμα χρίεται, τῷ δὲ ἁγίῳ καὶ ζωοποιῷ Πνεύματι ἡ ψυχὴ ἀγιάζεται».

Κυρίλλου Ἱεροσολύμων, Κατηχήσεις Φωτιζομένων, ΙΖ', 29-35:

29 «Τοῦτο τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ συμφωνίᾳ πατρὸς καὶ υἱοῦ τὴν καινὴν διαθήκην ἐπὶ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας συστησάμενον»

35 «Κατὰ γὰρ τὸν καιρὸν τοῦ βαπτίσματος, ὅταν προσέλθῃς ἐπὶ τῶν ἐπισκόπων ἢ πρεσβυτέρων ἢ διακόνων (ἀπανταχοῦ γὰρ ἡ χάρις, καὶ ἐν κώμας καὶ ἐν πόλεσιν, καὶ ἐπὶ ἰδιωτῶν καὶ ἐλλογίμων, καὶ ἐπὶ δούλων καὶ ἐλευθέρων, ἐπειδὴ οὐκ ἐξ ἀνθρώπων ἡ χάρις, ἀλλ' ἐκ θεοῦ δι' ἀνθρώπων ἢ δόσις), σὺ μὲν προσέρχου τῷ βαπτίζοντι, προσέρχου δὲ μὴ προσέχων τῷ προσώπῳ τοῦ φαινομένου, ἀλλὰ μέμνησο τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου τούτου, περὶ οὗ νῦν ὁ λόγος. τοῦτο γὰρ ἔτοιμον πάρεστι σφραγίσαι σου τὴν ψυχὴν, καὶ δίδωσι σφραγίδα, ἣν τρέμουσι δαίμονες, ἐπουράνιον τινα καὶ θείαν, καθὼς καὶ γέγραπται· ἐν ᾧ καὶ πιστεύσαντες ἐσφραγίσθητε τῷ πνεύματι τῆς ἐπαγγελίας τῷ ἁγίῳ».

Β' Κορ. 1,21-22:

«Ὁ δὲ βεβαιῶν ἡμᾶς σὺν ὑμῖν εἰς Χριστὸν καὶ χρίσας ἡμᾶς Θεός, ὁ καὶ σφραγισάμενος ἡμᾶς καὶ δοὺς τὸν ἀρραβῶνα τοῦ Πνεύματος ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν».

Α' Ιω. 2,27:

«Καὶ ὑμεῖς, τὸ χρίσμα ὃ ἐλάβετε ἀπ' αὐτοῦ, ἐν ὑμῖν μένει, καὶ οὐ χρεῖαν ἔχετε ἵνα τις διδάσκῃ ὑμᾶς, ἀλλ' ὡς τὸ αὐτὸ χρίσμα διδάσκει ὑμᾶς περὶ πάντων, καὶ ἀληθές ἐστι καὶ οὐκ ἔστι ψεῦδος, καὶ καθὼς ἐδίδαξεν ὑμᾶς μενεῖτε ἐν αὐτῷ».

Ρωμ. 6,3-11:

«Ὅσοι ἐβαπτίσθημεν εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν, εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐβαπτίσθημεν; συνετάφημεν οὖν αὐτῷ διὰ τοῦ βαπτίσματος εἰς τὸν θάνατον; συνετάφημεν οὖν αὐτῷ διὰ τοῦ βαπτίσματος εἰς τὸν θάνατον, ἵνα ὡσπερ ἠγέρθη Χριστὸς ἐκ νεκρῶν διὰ τῆς δόξης τοῦ πατρὸς, οὕτω καὶ ἡμεῖς ἐν καινότητι ζωῆς περιπατήσωμεν. εἰ γὰρ σύμφυτοι γεγόναμεν τῷ ὁμοιώματι τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀναστάσεως ἐσόμεθα, τοῦτο γινώσκοντες, ὅτι ὁ παλαιὸς ἡμῶν ἄνθρωπος συνεσταυρώθη ἵνα καταργηθῇ τὸ σῶμα τῆς ἁμαρτίας, τοῦ μηκέτι δουλεύειν ἡμᾶς τῇ ἁμαρτίᾳ· ὁ γὰρ ἀποθανὼν δεδικαίωται ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας. εἰ δὲ ἀπέθανομεν σὺν Χριστῷ, πιστεύομεν ὅτι καὶ συζήσομεν αὐτῷ, εἰδότες ὅτι Χριστὸς ἐγερθεὶς ἐκ νεκρῶν οὐκέτι ἀποθνήσκει, θάνατος αὐτοῦ οὐκέτι κυριεύει. ὁ γὰρ ἀπέθανε, τῇ ἁμαρτίᾳ ἀπέθανεν ἐφάπαξ, ὃ δὲ ζῆ, ζῆ τῷ Θεῷ. οὕτω καὶ ὑμεῖς λογίζεσθε ἑαυτοὺς νεκροὺς μὲν εἶναι τῇ ἁμαρτίᾳ, ζῶντας δὲ τῷ Θεῷ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν».

Ρωμ. 8,14-17:

«οὐ γὰρ ἐλάβετε Πνεῦμα δουλείας πάλιν εἰς φόβον, ἀλλ' ἐλάβετε Πνεῦμα υἱοθεσίας, ἐν ᾧ κρᾶζομεν· ἄββᾶ ὁ πατήρ. αὐτὸ τὸ Πνεῦμα συμμαρτυρεῖ τῷ πνεύματι ἡμῶν ὅτι ἐσμὲν τέκνα Θεοῦ. εἰ δὲ τέκνα, καὶ κληρονόμοι, κληρονόμοι μὲν Θεοῦ, συγκληρονόμοι δὲ Χριστοῦ, εἴπερ συμπάσχομεν ἵνα καὶ συνδοξασθῶμεν. ὅσοι γὰρ Πνεύματι Θεοῦ ἄγονται, οὗτοί εἰσιν υἱοὶ Θεοῦ».

Νικολάου Καβάσιλα, Λόγοι Β, 15-18:

15. Διὰ ταῦτα τὸ βάπτισμα φῶτισμα, ὅτι τὸ ἀληθινὸν εἶναι παρέχον, γνωρίμους καθίστησι τῷ Θεῷ, καὶ πρὸς τὸ φῶς ἄγον ἐκεῖνο τῆς ἀφανοῦς ἀφίστησι πονηρίας. Διὰ τοῦτο καὶ λουτρὸν διότι φῶτισμα· οὕτω γὰρ παρέχει τῷ φωτὶ καθαρῶς ὁμιλῆσαι, πάντα μολυσμὸν ὃς τὴν θείαν ἀκτίνα τῶν ψυχῶν τῶν ἡμετέρων διείργει, καθάπερ τι μεσότοιχον ἐξελόν.

16. Χάρισμα δὲ ὅτι γέννησις· τῆς γὰρ γεννήσεως τῆς ἑαυτοῦ, τί ἂν τις προεισενέγκοι, ἐπεὶ καθάπερ ἐπὶ τῆς γεννήσεως τῆς φυσικῆς ἔχει, οὐδ' αὐτὸ τὸ βούλεσθαι προεισάγομεν τῶν ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος ἀγαθῶν, εἴ τις ἀκριβῶς ἐθέλοι σκοπεῖν; βουλόμεθα γὰρ ἅ καὶ ἔστιν ἐνθυμηθῆναι· ταῦτα δὲ «ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη», οὐδὲ λογισασθῆναι τις δύναιτ' ἂν, πρὶν εἰς πεῖραν ἐληλυθῆναι. Ἐλευθερίαν γὰρ ἀκούοντες προκειμένην καὶ βασιλείαν, εὐδαίμονά τινα λογιζόμεθα ζωὴν, ἣν ἔξεστιν

άνθρωπίνους δέξασθαι λογισμούς· τὸ δέ ἐστὶ παντάπασιν ἄλλο, μεῖζον καὶ τῆς διανοίας καὶ τῆς ἐπιθυμίας τῆς ἡμετέρας.

17. Χρῖσμα δὲ ὅτι τὸν δι' ἡμᾶς χρισθέντα τὸν Χριστὸν ἐγγράφει τοῖς τελουμένοις, καὶ σφραγίς ἐστὶν αὐτὸν ἐνσημαίνουσα τὸν Σωτῆρα. Τὸ γὰρ χρῖσμα πανταχοῦ διὰ πασῆς ἀκριβῶς τῆς μορφῆς ἀφιγμένον τοῦ σώματος τοῦ δεξαμένου καὶ προσαρμόσας, αὐτὸν ἐν αὐτῷ φέρει τὸν ἀληλιμμένον ἐνσημανθέντα, καὶ τὸ εἶδος δείκνυσι καὶ σφραγίς ἐστὶν ἀτεχνῶς.

18. Δέδεικται δὲ τοῖς εἰρημένους, τῇ γεννήσει ταυτὸν δύνασθαι τὴν σφραγίδα, καθάπερ καὶ τῇ σφραγιῶν τὸ ἐνδυμα καὶ τὸ βάπτισμα. Ἐπεὶ δὲ καὶ τὸ χάρισμα καὶ τὸ φῶτισμα καὶ τὸ λουτρὸν τῇ πλάσει καὶ γεννήσει πρὸς ταυτὸν φέρει, δῆλον ἐγένετο πᾶσαν τοῦ βαπτίσματος ἐπυνυμίαν τὸ ἐν ἐκεῖνο σημαίνειν ὡς ἄρα γέννησις καὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς ἡμῖν ἐστὶν ἀρχὴ τὸ λουτρὸν.

Νικολάου Καβάσιλα, Λόγοι Γ, 2-8, 13-16: Δ,11.

2. Τεκμήριον δέ· πρῶτον μὲν τοῦ παλαιοῦ νόμου καὶ βασιλέας χρίοντος τὸν ἴσον τρόπον καὶ ἱερέας, ὁ τῆς Ἐκκλησίας θεσμός, ἐκείνους τῷ μύρῳ βασιλεύων, τοῖς ἱερεῦσιν ἐπιτίθησι χεῖρας καὶ τὴν τοῦ Πνεύματος εὐχεται χάριν, ὅπερ ἐστὶ δεικνύοντος, καὶ τοῦτο κάκεινο πρὸς ταυτὸν φέρειν καὶ τὴν αὐτὴν ἄμφω δύναμιν ἔχειν. Ἐπειτα καὶ τῶν ὀνομάτων κοινωνοῦσιν ἀλλήλοις, καὶ χρῖσμα μὲν ἐκεῖνο, Πνεύματος δὲ κοινωνία τοῦτο· τὴν τε γὰρ τῶν ἱερέων χειροτονίαν οἱ θεϊότατοι τῶν ἱερέων χρῖσιν καλοῦσι, καὶ ἔμπαιν οὗς τὸ μυστήριον τοῦ μύρου τελοῦσι, κοινωνοὺς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος εἶναι καὶ εὐχονται καὶ πιστεύουσι. Καὶ τὴν τελετήν, ὅ τι ποτέ ἐστὶ, τοῖς τελουμένοις δεικνύντες πνευματικῆς δωρεᾶς Σφραγίδα καλοῦσι· τοῦτο γὰρ ἐπάδουσι χριστομένοις.

3. Ἐτι δὲ καὶ Χριστὸς αὐτὸς ὁ Δεσπότης οὐ χεθὲν τῇ κεφαλῇ δεξάμενος μύρον, ἀλλὰ διὰ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, ὅτι τῆς πνευματικῆς ἐνεργείας ἀπάσης, τῆς σαρκὸς ἕνεκα τῆς ἀναληφθείσης, ἐγένετο θησαυρός. Καὶ οὐ Χριστὸς μόνος, ἀλλὰ καὶ χρῖσμα· «Μύρον γάρ, φησί, ἐκκενωθὲν ὀνομά σοι», τὸ μὲν ἐξ ἀρχῆς, τὸ δ' ὕστερον. Ἔως μὲν γὰρ οὐκ ἦν, ὡς τῶν αὐτοῦ μετέδωκεν ἂν ὁ Θεός, μύρον ἦν ἐφ' ἑαυτοῦ μένον· ἐπεὶ δὲ ἡ μακαρία συνέστη σὰρξ ἡ «τῆς θεότητος ἅπαν τὸ πλήρωμα» δεξαμένη, ἧ φησὶν Ἰωάννης «οὐκ ἐκ μέτρου δίδωσιν ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα», πάντα δὲ τὸν φυσικὸν ἐνέθηκε πλοῦτον, τῆνικαῦτα εἰς αὐτὴν ἐκκενωθὲν ἤδη τὸ μύρον εἰκότως χρῖσμα καὶ ἐστὶ καὶ λέγεται. Τὸ γὰρ μεταδοθῆναι, τοῦτο ἦν αὐτῷ χρῖσμά τε γενέσθαι καὶ κενωθῆναι.

4. Οὐ γὰρ ἤμειψε τόπον, οὐδὲ διεῖλε τεῖχος οὐδ' ὑπερέβη, ἀλλὰ τὸ διεῖργον τῶν ἡμετέρων αὐτόν, ὅπερ αὐτὸς ἀποδείξας, οὐδὲν ἀφήκε μέσον. Ἀνθρώπων γὰρ ὁ Θεὸς οὐ τόπῳ διέφερεν, ὃ γε πάντα τόπον κατέχων, ἀλλὰ διαφορᾷ διῖστατο, καὶ ἡ φύσις αὐτὴν αὐτῆ τοῦ Θεοῦ διεῖργε τῷ πᾶσιν οἷς εἶχε διαφέρειν, καὶ πρὸς αὐτὸν μηδὲν κοινὸν ἔχειν· ὅτι Θεὸς μὲν αὐτὸς μόνον, ἡ δὲ φύσις ἄνθρωπος μόνον.

5. Ἐπεὶ δὲ σὰρξ ἐθεώθη, καὶ φύσις ἀνθρώπων ὑπόστασιν αὐτὸν ἔλαχε τὸν Θεόν, τὸ τεχίον μύρον ὑπῆρξεν ἤδη· καὶ ἡ διαφορὰ ἐκείνη χώραν οὐκ ἔχει, τῆς μιᾶς ὑποστάσεως τοῦτο μὲν οὐσης, ἐκεῖνο δὲ γενομένης, ἡ τὴν διάστασιν τῆς θεότητος καὶ τῆς ἀνθρωπότητος ἀναιρεῖ, κοινὸς ὅρος ἐκατέρας φύσεως οὐσα, ἐπεὶ τῶν διεστώτων οὐκ ἂν γένοιτο κοινὸς ὅρος. Καθάπερ τοίνυν, εἰ τὸ ἀλάβαστρον μηχανῆ τινι γένοιτο μύρον καὶ πρὸς αὐτὸ μετασταίη, ἀκοινωνητον οὐκέτι τοῖς ἔξω τὸ μύρον, οὐδ' ἔνδον οὐδ' ἐφ' ἑαυτοῦ μένον· τὸν ἴσον τρόπον τῆς ἡμετέρας φύσεως ἐπὶ τοῦ σωτηρίου σώματος θεωθείσης, τὸ διεῖργον ἀπὸ τοῦ Θεοῦ τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος οὐδὲν, ὅθεν καὶ τῶν αὐτοῦ μετέχειν χαρίτων ἐμποδῶν ἡμῖν οὐδὲν ἦν πλην τῆς ἁμαρτίας.

6. Ἐπεὶ δὲ διττὸν ἦν τὸ τεῖχος, τὸ μὲν τῆς φύσεως, τὸ δὲ τῆς γνώμης πονηρίᾳ διαφθαρείσης, τὸ μὲν ἀνείλε σαρκωθεῖς ὁ Σωτῆρ, τὸ δὲ σταυρωθεῖς τὴν γὰρ ἁμαρτίαν ὁ σταυρὸς ἔλυσε. Διὰ τοῦτο μετὰ τὸ βάπτισμα τὰ τοῦ σταυροῦ δυνάμενον ἐκείνου καὶ τοῦ θανάτου, ἐπὶ τὸ μύρον χωροῦμεν τὴν τοῦ Πνεύματος κοινωνίαν. Τῶν γὰρ κωλυμάτων ἀμφοτέρων ἀνηρημένων, τὸ ἐπισχῆσον οὐδὲν «χεθῆναι ἐπὶ πᾶσαν σάρκα» τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον· λέγω δὲ ὅσον ἐπὶ τοῦ παρόντος ἔξεστι βίου. Πρὸς γὰρ τὴν ἄμεσον μετὰ Θεοῦ συναυλίαν καὶ τρίτον ὁ θάνατος κώλυμα, καὶ τοὺς θνητὸν φέροντας ἐτι σῶμα «τὸ αἰνίγμα καὶ τὸ ἔσοπτρον» ὑπερβαίνειν οὐ συγχωρεῖ.

7. Ὡστε τριχῶς τοῦ Θεοῦ τοὺς ἀνθρώπους διῖσταμένους, διὰ τὴν φύσιν, διὰ τὴν ἁμαρτίαν, διὰ τὸν θάνατον, καθαρῶς τυχεῖν καὶ ἀμέσως αὐτῷ συνελθεῖν ἐποίησεν ὁ Σωτῆρ, ἃ προσιστατο πάντα ἐφεξῆς ἀνελῶν· τοῦτο μὲν ἀνθρωπότητος μετασχών, ἐκεῖνο δὲ νεκρωθεῖς ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, τὸ δὲ τελευταῖον τεῖχος, τὴν τοῦ θανάτου τυραννίδα, παντάπασιν τῆς φύσεως ἐξέβαλεν ἀναστάς. Διὰ τοῦτο Παῦλος· «Ἐσχατος ἐχθρὸς, φησί, καταργεῖται ὁ θάνατος», οὐχ ἂν ἐχθρὸν αὐτὸν προσειπῶν, εἰ μὴ πρὸς τὴν ἀληθινὴν ἡμῖν εὐδαιμονίαν ἐμποδῶν ἦν. Τοὺς γὰρ τοῦ ἀθανάτου Θεοῦ κληρονόμους ἀνάγκη δὴ φθορᾶς ἀπηλλάχθαι. «Οὐ γὰρ ἡ φθορά, φησί, τὴν ἀφθαρσίαν κληρονομεῖ». Μετὰ γὰρ τὴν κοινήν τῶν ἀνθρώπων ἀνάστασιν, ἧς αἴτιον ἡ τοῦ Σωτῆρος ἀνάστασις, τὸ μὲν ἔσοπτρον ὑποχωρεῖ καὶ τὸ αἰνίγμα, ὄψονται δὲ «πρόσωπον πρὸς πρόσωπον» τὸν Θεὸν οἷ γε «τὴν καρδίαν κεκαθαρμένους».

8. Τὸ μὲν οὖν τῆς τελετῆς ἔργον τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἀγαθοῦ Πνεύματος μεταδοῦναι· τὸ μύρον δὲ αὐτὸν εἰσάγει τὸν Κύριον Ἰησοῦν, ἐν ᾧ πᾶσα μὲν ἀνθρώποις ἡ σωτηρία, πᾶσα δὲ ἐλπίς ἀγαθῶν, καὶ ὅθεν μὲν ἡμῖν ἡ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος μετουσία, δι' οὗ δὲ ἡ πρὸς τὸν Πατέρα προσαγωγή. Τῆς γὰρ τῶν ἀνθρώπων ἀναπλάσεως κοινῆ μὲν ἡ Τριάς τεχνίτης, αὐτουργὸς δὲ μόνος ὁ Λόγος, οὐχ ὅτε διατριβῶν ἀνθρώποις ἐκοινωνήσῃ μόνον καὶ «προσηνέχθη, φησὶ Παῦλος, εἰς τὸ πολλῶν ἀνενεγκεῖν ἀμαρτίας», ἀλλ' ἐξ ἐκείνου μέχρι παντός, ἕως τὴν φύσιν ἔτι φέρει τὴν ἡμετέραν, δι' ἣν παράκλητον αὐτὸν ἔχομεν πρὸς τὸν Θεόν· δι' ἑαυτοῦ μὲν «καθαρίζει τὴν συνείδησιν ἡμῶν ἀπὸ νεκρῶν ἔργων», δι' ἑαυτοῦ δὲ τὸ Πνεῦμα δίδωσι.

13. Καὶ γὰρ ἔστι μὲν σωφρονῆσαι λογισμῶν καὶ ἔθει χρησάμενον, καὶ τὸ ἦθος εἰς δικαιοσύνην ἀσκήσαι καὶ εὐξασθαι καὶ ἀγαπήσαι καὶ τᾶλλα δὴ γενέσθαι σπουδαῖον· ἔστι δὲ καὶ παρὰ Θεοῦ κινούμενον τὴν γνώμην, παθῶν κρατῆσαι καὶ φιλανθρωπεύσασθαι καὶ δικαιοπραγήσαι, καὶ τὴν ἄλλην ἐπιδεδεῖχθαι φιλοσοφίαν. Καθάπερ γὰρ κακίαί θηριώδεις εἰσὶν ἐν ἀνθρώποις ὑπὸ τῶν πονηρῶν ἐνεργουμένοις πνευμάτων, οὕτω καὶ τούναντίον ἀρεταὶ θεῖαι καὶ ὑπὲρ τὸν ἀνθρώπινον νόμον αὐτοῦ κινούντος τοῦ Θεοῦ, ὃν τρόπον ἠγάπησε μὲν ὁ μακάριος Παῦλος, πρῶτος δὲ ἦν ὁ Δαβὶδ, καὶ ἄλλος ἄλλο τι τῶν ἐπαινουμένων ὑπὲρ τὸν εἰκότα τοῖς ἀνθρώποις ἐπεδείξατο λόγον. Ὁ μὲν γὰρ φιλεῖν ἔγραψε Φιλιππησίους «ἐν σπλάγχνοις Ἰησοῦ Χριστοῦ»· περὶ δὲ τοῦ Δαβὶδ· «εὗρον, φησὶν ὁ Θεός, ἄνδρα κατὰ τὴν καρδίαν μου». Καὶ μὴν καὶ πίστις δῶρόν ἐστι πνευματικόν, ὃ δέονται λαβεῖν οἱ ἀπόστολοι τοῦ Σωτῆρος, «Πρόσθετε ἡμῖν, λέγοντες, πίστιν»· καὶ αὐτὸς εὐχεται αὐτοῖς ἀγιασμόν παρὰ τοῦ Πατρός, «ἀγίασον αὐτοῦς, λέγων, ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου»· καὶ «δίδωσιν ὁ Θεὸς εὐχὴν τῷ εὐχομένῳ», καὶ «αὐτὸ τὸ Πνεῦμα ἐντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν στεναγμοῖς ἀλαλήτοις», δύναμιν εὐχῆς οἶμαι παρέχον. Καὶ ὅλως τὸν λόγον τοῦτον «πνεῦμα σοφίας» ἔστι τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον καὶ «πνεῦμα συνέσεως καὶ βουλής καὶ ἰσχύος καὶ εὐσεβείας» καὶ τῶν ἄλλων ὧν ἐπωνύμους δείκνυσιν, οἷς μεταδίδωσι τῶν αὐτοῦ.

14. Πάντας μὲν οὖν τοὺς μεμνημένους τὰ ἑαυτοῦ ποιεῖ τὸ μυστήριον· αἴσθησις δὲ τῶν δώρων καὶ σπουδὴ περὶ τὸν πλοῦτον ὥστε χρήσασθαι τοῖς δεδομένοις, οὐ πᾶσι· τοῖς μὲν διὰ τὴν ἡλικίαν οὕτω λαβεῖν νοῦν δυνηθεῖσι, τοῖς δὲ τῷ μὴ παρεσκευάσθαι μηδὲ τὴν γιγνομένην ἐπιδείξασθαι προθυμίαν· ὧν ἐνίοις ὕστερον ὧν ἡμαρτον μετάνοια καὶ δάκρυα καὶ βίος κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον τὴν ἐντεθεῖσαν ταῖς ψυχαῖς ὑπέδειξε χάριν. Ὅθεν καὶ Παῦλος Τιμοθέῳ γράφων «Μὴ ἀμέλει, φησὶ, τοῦ ἐν σοὶ χαρίσματος», ὡς οὐδὲν ὄν πλέον ἡμῖν καὶ τὸ δῶρον δεξαμένοις ἂν ῥαθυμῶμεν, καὶ ὅτι δεῖ πόνου καὶ ἀγρυπνίας τοῖς βουλομένοις ἐνεργῶν τὰ τοιαῦτα τὴν ψυχὴν ἔχειν.

15. Ὡστε εἴ τις τῶν σπουδαίων ἀγάπη φαίνεται διενεγκῶν ἢ καθαρότητι σωφροσύνης ἢ ταπεινοφροσύνης ὑπερβολῇ ἢ εὐσεβείας ἢ τῶν τοιούτων τινὸς ὑπὲρ τὸ εἶκός τῶν ἀνθρώπων, τούτων αἰτιᾶσθαι δεῖ τὸ θεϊότατον μύρον καὶ πιστεῦειν αὐτῷ δεδοσθαι μὲν, ὅτε τοῦ μυστηρίου μετεῖχε τὸ δῶρον, γενέσθαι δὲ ἐνεργῶν ὕστερον· τὸν ἴσον τρόπον καὶ περὶ τῶν ἀκριβῶς μελλόντων λέγειν εἰδέναι, καὶ τοῖς τὴν γνώμην ἐλαυνομένοις καὶ ἄλλως ἀσθενοῦς ἀσθενοῦσι, σωτήρας εἶναι πέρα μηχανῆς ἀπάσης, καὶ τᾶλλα τοὺς ἐπιδειξαμένους, ἀπὸ τοῦ μυστηρίου λαβόντας ἔχειν.

16. Εἰ γὰρ μήτε παρ' αὐτὸ τὸ τελεῖσθαι τὸ μυστήριον ἐνεργῶν δείκνυσι τοὺς τελουμένους τὰς πνευματικὰς ἐνεργείας, μήτε ὧν χρόνῳ ὕστερον αὐτοὶ πνευματικῶς ἐνεργοῦσι, τὴν τελετὴν αἰτιᾶσθαι προσῆκε, τί δεῖ καὶ μνηθῆναι; πρὸς τί δ' ἂν ἡμῖν ἡ τοῦ μύρου τοῦ Θεοῦ μύησις ἔτι φέροι, χορηγεῖν ὑπὲρ οὗ ζητεῖται μὴ δυναμένη;

Νικολάου Καβάσιλα, Λόγοι Δ, 10-11:

10. Οὕτω τέλειόν ἐστι τὸ μυστήριον, τελετῆς ἀπάσης διαφερόντως, καὶ τῶν ἀγαθῶν ἐπ' αὐτὴν ἄγει τὴν κορυφὴν, ἐπεὶ καὶ πάσης ἀνθρωπείας σπουδῆς ἐνταῦθα δὴ τὸ ἔσχατον τέλος. Θεοῦ γὰρ αὐτοῦ τυγχάνομεν ἐν αὐτῷ, καὶ Θεὸς ἡμῖν ἐνοῦται τὴν ἔνωσιν τὴν τελεωτάτην· τοῦ γὰρ ἐν πνεῦμα μετὰ τοῦ Θεοῦ γενέσθαι, τίς ἂν ἀκριβεστέρα γένοιτο συναφή;

11. Ὅτι καὶ τὰ ἄλλα τελειοῦ μυστήρια ἢ θεῖα εὐχαριστία· καὶ ὅτι δι' αὐτῆς ἡ ἄφεσις τῶν μετὰ τὸ βάπτισμα ἀμαρτιῶν. Διὰ ταῦτα καὶ τοῖς ἄλλοις μυστηρίοις τὸ τελείως εἶναι παρέχεται μόνη τελετῶν ἢ εὐχαριστία. Καὶ βοηθεῖ μὲν αὐτοῖς παρ' αὐτὸ τὸ τελεῖσθαι, τελέσαι μὴ δυναμένοις χωρὶς αὐτῆς, βοηθεῖ δὲ μετὰ τὴν τελείωσιν ἐν τοῖς τελεσθεῖσιν, ἐπειδὴν ἀμαρτιῶν σκοτεῖ τὴν ἀπὸ τῶν μυστηρίων ἀκτίνα συγχεθεῖσαν ἀνακαλεῖσθαι δεήσει.

Γρηγορίου Παλαμά, Αντιρρητικός 7,36, τόμος γ, σ. 488:

«Καὶ τῷ φωτὶ χρώμενος ὁδῶ ἄνευσιν ἢ ἀνάγεται ἐπ' ὄρη αἰώνια καὶ τῶν ὑπερκοσμίων ἐν τούτῳ τῷ φωτὶ πραγμάτων, ὧ τοῦ θαύματος, ἐπόπτης καθίσταται, μὴ διαζευγνύμενος ἢ διαζευγνύμενος τῆς τὴν ἀρχὴν συμπροηγμένης ὕλης ὡς οἶδεν ἡ ὁδός· οὐ γὰρ διανοίας φανταστικοῖς ἄνευσι πτεροῖς, ἢ πάντα καθάπερ τυφλὴ περιπολεῖ, μητ' ἐπὶ τῶν ἀπόντων αἰσθητῶν μήτ' ἐπὶ τῶν ὑπεραναβεβηκότων νοητῶν, τῆς ἀκριβοῦς καὶ ἀνευδοιάστου καταλήψεως ἀντιλαμβανομένη. Ἄλλ' ἐπ' ἀληθείας ἄνευσιν

ἀρρήτῳ πνεύματος δυνάμει καὶ πνευματικῇ καὶ ἀρρήτῳ ἀντιλήψει τῶν ἀρρήτων ρημάτων διακούει καὶ ὁρᾷ τὰ ἀθέατα καὶ τοῦ θαύματος ὅλος τούντεῦθεν ἐστὶ τε καὶ γίνεται, κἄν ἐκεῖθεν ἀπῆ, καὶ τοῖς ἀκαμάτοις ὕμνωδοῖς ἀμιλλᾶται, ἄγγελος ὡς ἀληθῶς ἄλλος ἐπὶ γῆς θεοῦ γεγονώς καὶ δι' ὑπερ ἀναβεβηκότων νοητῶν, τῆς ἀκριβοῦς καὶ ἀνευδοιάστου καταλήψεως ἀντιλαμβανομένη. Ἄλλ' ἐπ' ἀληθείας ἄνεισιν ἀρρήτῳ πνεύματος δυνάμει καὶ πνευματικῇ καὶ ἀρρήτῳ ἀντιλήψει τῶν ἀρρήτων ρημάτων διακούει καὶ ὁρᾷ τὰ ἀθέατα καὶ τοῦ θαύματος ὅλος τούντεῦθεν ἐστὶ τε καὶ γίνεται, κἄν ἐκεῖθεν ἀπῆ, καὶ τοῖς ἀκαμάτοις ὕμνωδοῖς ἀμιλλᾶται, ἄγγελος ὡς ἀληθῶς ἄλλος ἐπὶ γῆς θεοῦ γεγονώς καὶ δι' ἑαυτοῦ πᾶν εἶδος κτίσεως αὐτῷ προσαγαγών, ἐπεὶ καὶ αὐτὸς ἐν μετοχῇ τῶν πάντων καὶ τοῦ ὑπὲρ τὰ πάντα δὲ μεταλαγχάνειν ἦν, ἵνα καὶ τὸ τῆς εἰκόνας ἀπηκριβωμένον ἦ».